

Povijesni prikaz odgoja i obrazovanja nekad i danas

Baćanović, Lidija

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:515727>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-29**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE
STUDIJE**

**LIDIJA BAĆANOVIĆ
DIPLOMSKI RAD**

**POVIJESNI PRIKAZ ODGOJA I
OBRAZOVANJA NEKAD I DANAS**

Petrinja, rujan 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE
(Petrinja)

DIPLOMSKI RAD

Ime i prezime pristupnika: Lidija Baćanović

TEMA DIPLOMSKOG RADA: Povijesni prikaz odgoja i obrazovanja nekad
i danas

MENTOR: doc. dr. sc. Irena Klasnić

SUMENTOR: doc. dr. sc. Marina Đuranović

Petrinja, rujan 2018.

SADRŽAJ

Sažetak	1
Summary	2
1. UVOD	3
2. ODGOJ I OBRAZOVANJE U STAROM VIJEKU.....	4
2.1. Odgoj i obrazovanje u prvobitnim zajednicama.....	4
2.2. Odgoj i obrazovanje starih istočnih naroda	4
2.3. Odgoj i obrazovanje u staroj Grčkoj	6
2.3.1. Spartanski odgoj	7
2.3.2. Atenski odgoj	8
2.3.3. Grčki filozofi o odgoju	9
2.4. Rimski odgoj i obrazovanje.....	10
2.4.1. Odgoj i obrazovanje u rodovskom Rimu	10
2.4.2. Odgoj i obrazovanje u Rimskoj Republici.....	11
2.4.3. Odgoj i obrazovanje u Rimskom Carstvu.....	12
2.4.4. Marko Fabije Kvintilijan	12
3. ODGOJ I OBRAZOVANJE U SREDNJEM VIJEKU.....	13
3.1. Odgoj i obrazovanje u ranom srednjem vijeku.....	13
3.1.1. Crkvene škole	14
3.1.2. Odgoj feudalnog plemstva	15
3.2. Odgoj i obrazovanje u razdoblju skolastike	15
3.3. Postanak i razvoj sveučilišta.....	16
3.4. Gradske škole	17
3.5. Odgoj i obrazovanje u razdoblju humanizma i renesanse	17
3.5.1. Glavni predstavnici humanističke pedagogije	18
3.6. Reformacija i protureformacija	20
4. ODGOJ I OBRAZOVANJE U NOVOM VIJEKU	22
4.1. Empirizam i racionalizam u pedagogiji.....	22
4.2. Pedagoški sistem Jana Amosa Komenskoga.....	23
4.3. Odgoj i obrazovanje u 17. i 18. stoljeću.....	24
4.3.1. John Locke.....	26
4.3.2. Jean-Jacques Rousseau	27

4.3.3. Immanuel Kant	29
4.4. Odgoj i obrazovanje u 19. stoljeću	30
4.4.1. Johann Heinrich Pestalozzi	30
4.5. Novi pokreti i nove škole	32
4.6. Odgoj i obrazovanje u drugoj polovici 20. stoljeća.....	36
5. ODGOJ I OBRAZOVANJE DANAS	38
5.1. Informacijsko-komunikacijska tehnologija	41
6. ZAKLJUČAK	44
LITERATURA.....	45

Sažetak

Ovim radom prikazan je povijesni razvoj odgoja i obrazovanja od starog vijeka do danas. Puno toga se mijenjalo u shvaćanju odgoja i obrazovanja od početaka razvoja društva do danas. Odgoj se pojavio s nastankom prvih zajednica, a podrazumijevao je oponašanje radnji starijih članova plemena. U Sumeru su se pojavile prve škole, a dokaz tomu su glinene pločice pisane hijeroglifima. U staroj Grčkoj, odnosno Ateni i Sparti, formiraju se atenski i spartanski odgoj kojima se njeguju i razvijaju različiti odgojni ideali iako nastaju u isto vrijeme i na malenoj teritorijalnoj udaljenosti. U starom vijeku odgoj je bio obiteljski i fizičko-vojni. Stari vijek je bio poznat po brojnim filozofima kao što su Sokrat, Aristotel, Platon i Marko Fabije Kvintilijan. Srednji vijek obilježavaju feudalizam i podjela na staleže. Važnu ulogu je imala religija i Sveto pismo, a sve se učilo napamet. Srednji vijek karakterizira osnivanje brojnih crkvenih i gradskih škola, a otvaraju se i prva sveučilišta. Veliki preokret događa se u vrijeme humanizma i renesanse kada se odgoj i obrazovanje usmjeravaju na pojedinca. Novi vijek započinje 17. stoljećem i traje do danas. Novi vijek je razdoblje najintenzivnijih promjena u odgoju i obrazovanju i velikih mislilaca kao što su Bacon, Descartes, Komensky, Locke, Rousseau, Kant i Pestalozzi. U 20. stoljeću nastaju novi pokreti i nove škole koje nude djelotvornije ideje za odgoj i obrazovaje, a provođenjem reforme školstva obrazovanje postaje opće, jedinstveno, suvremeno i svima dostupno. Danas se puno više raspavlja o odgoju i obrazovanju i onome što je najbolje za pojedinca. Pojedinaac se stavlja u središte odgojno-obrazovnog procesa, a glavni cilj postaje razvoj učeničkih znanja, vještina, sposobnosti, vrijednosti i stavova.

Ključne riječi: novi vijek, obrazovanje, odgoj, srednji vijek, stari vijek

Summary

This work presents the historical development of education from the Old Age to the present. Much has changed regarding education since the beginnings of society development to this day. Education has appeared with the appearance of the first communities and it implied imitating the actions of older tribal members. The first schools appeared in Sumer and proof of this was the clay tiles written by hieroglyphics. In ancient Greece, Athens and Sparta, there were formed Athenian and Spartan education that nurture and develop different educational ideals, although they appeared at the same time and at a small territorial distance. At the Old Age education has family and physical-military character. The Old Age is known for numerous philosophers such as Socrates, Aristotle, Plato and Marco Fabio Quintilian. The characteristics of the Middle Ages are feudalism and class division. Religion and Scripture played an important role and everything was memorized. The Middle Ages are characterized by the establishment of numerous church and city schools and the first universities were open at that time. A major turnaround occurs at the time of Humanism and Renaissance when education is directed to the individual. The New Age begins in the 17th century and continues to this day. The New Age is the period of the most intense changes in education and great thinkers such as Bacon, Descartes, Komensky, Locke, Rousseau, Kant and Pestalozzi. New directions and new schools appeared in the 20th century and they offered more effective ideas for education, and by implementing school reform, education becomes universal, unique, contemporary and accessible to everyone. Today, there is much more discussion about education and what is the best for an individual. An individual is placed at the center of the educational process and the main goal becomes the development of students knowledges, skills, abilities, values and attitudes.

Key words: the New Age, education, the Middle Ages, the Old Age

1. UVOD

Odgoj je jedan od najvažnijih čimbenika u razvoju i odrastanju djeteta. I danas mu se pridaje velika pozornost te se on smatra vrlo bitnim, no nije uvijek bilo tako. Razvoj škole, a time i odgoja i obrazovanja može se promatrati u tisućljetnim razdobljima; od nastajanja prvih škola, odnosno 3.500. g. pr. Kr. pa sve do danas. Iako su se odgoj i obrazovanje rano pojavili i bili konstantno prisutni i dalje se ne mogu točno definirati i smatraju se vrlo širokim pojmovima. Međutim, postoje brojni izvori u kojima se mogu pronaći definicije odgoja i obrazovanja. Malić i Mužić (1990) određuju odgoj kao svaku svjesnu djelatnost kojom se razvijaju psihičke i fizičke osobine čovjeka. Vukasović (2001) smatra da je odgoj proces formiranja čovjeka, izgrađivanja i oblikovanja ljudskog bića sa svim njegovim tjelesnim, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim osobinama. Jelavić (1998) odgoj definira kao postignuće pojedinca koje se očituje u razvoju osobnosti te društveno poželjnom izražavanju i zadovoljavanju vlastitih potreba dok obrazovanje definira kao namjerno, pedagoški osmišljeno i sustavno učenje, odnosno iskustvo pojedinca koje se očituje u rastu znanja, vještina i sposobnosti. Mijatović (1999) navodi da je obrazovanje povijesna, društvena kategorija koja je u izravnoj vezi s potrebama proizvodnje materijalnih dobara, stupnjem razvoja znanosti i tehnike i s ideologijom koja u njega ugrađuje razne ciljeve, a usko je povezana s uređenjem nekog društva. Iako se danas odgoj i obrazovanje uvelike razlikuju od odgoja i obrazovanja u prošlosti, oni su ipak međusobno povezani jednim od najtežih pitanja za koje se do danas nije pronašao pravi odgovor – za što i kako mlade odgajati i obrazovati.

2. ODGOJ I OBRAZOVANJE U STAROM VIJEKU

2.1. Odgoj i obrazovanje u prvobitnim zajednicama

Odgoj se javlja s nastankom prvih zajednica, a čovjekov evolucijski razvoj vezan je za sposobnost suživota, suradnje, učenja, dijeljenja, pomaganja i igre s drugim osobama. Odgoj je u prvim zajednicama podrazumijevao oponašanje postupaka starijih članova plemena što znači da su stariji članovi imali veliku ulogu u preživljavanju plemena. Prvobitni su učitelji u zajednicama bili stariji članovi plemena i/ili roditelji uz koje su djeca učila potrebne vještine kako bi preživjela (Bilić i sur., 2016).

Važno mjesto u začetcima odgoja imaju procesi inicijacije u plemenima. Inicijacija je podrazumijevala ispit zrelosti gdje su mlađi članovi zajednice trebali dokazati da su spremni preuzeti odgovornost svoje zajednice. Mlađi članovi su morali pokazati da su sposobni položiti test, pa su tako izdvajani iz plemena na određeno vrijeme. Za odgoj u to vrijeme zaduženi su bili plemenski poglavice, vračevi, iskusni starci i žene. Odgoj je bio individualnog karaktera, a trebao je osposobiti pojedinca za preživljavanje zajednice (Bilić i sur., 2016).

2.2. Odgoj i obrazovanje starih istočnih naroda

Najstarije civilizacije razvijale su se u dolinama velikih rijeka, te na obalama mora i jezera. Prve kulture su se stvarale i razvijale u Sumeru, Indiji, Kini, Perziji, Egiptu i Palestini (Hercigonja, 2017).

Postoje arheološki podatci da su se prve škole pojavile u Sumeru, južnoj Mezopotamiji, u trećem tisućljeću pr. Kr. i da je to robovlasničko društvo imalo izgrađen sustav školovanja. Dokaz tomu su glinene pločice u Akadu (Sumer) koje su pisane hijeroglifima (Stevanović, 2002).

Sumerani su prednjačili kao civilizacija u najranijoj povijesti čovječanstva jer su razvili svoje pismo, poljoprivredu, obrt, trgovinu, društveni i vojni ustroj. U

Nippuru su otkriveni tragovi prve škole oko 2000. g. pr. Kr. gdje je pronađen prvi knjižnični katalog. Zapravo je riječ o najstarijoj pronađenoj glinenoj pločici za pisanje na koju su učenici zapisivali zadatke (Bilić i sur., 2016).

Sumerani su školu nazivali *kuća tablica*, učenike *sinovi kuće tablica*, a o redu i učenju se brinuo upravitelj, odnosno *otac kuće tablica*. Sumerani su cijenili znanje i učitelje i zbog toga će *Sumeranin* označavati učena čovjeka (Bilić i sur., 2016).

U Indiji je bilo kastno društveno uređenje, a pristup svetim knjigama (Vedama) imala je najviša kasta, odnosno brahmani. Osnovne karakteristike odgoja i obrazovanja bile su podjele po kastama i religioznost (Hercigonja, 2017).

Budizam je bila glavna vjera u Indiji. Buda je propovijedao jednakost ljudi i ustajao protiv starih brahmanskih podjela na kaste, a kao vrlinu naglašavao je samilost i samoodricanje. Učenje u Indiji je bilo zasnovano na jogi i meditaciji i kroz te su vježbe ljudi morali ostvariti disciplinu u suzdržavanju od ovozemaljskih prohtijeva, držanju tijela, kontroli disanja, usmjeravanju i koncentraciji pažnje (Stevanović, 2002).

Perzijanci, koji su živjeli u planinskim visoravnima, bili su suočeni s neprestanom borbom s prirodom. Prema njihovom vjerovanju, postojala su dva boga: Ormuzd koji je predstavljao svjetlost i Ahriman koji je predstavljao tamu. Oni su bili u stalnoj borbi u kojoj će u konačnici pobijediti svjetlost (Hercigonja, 2017).

Glavna odlika njihovog odgoja je bila izgraditi fizički čvrstu i jaku ličnost pa su zbog toga mladi naraštaji bili izloženi fizičkim naporima. Intelektualni odgoj je bio prepušten svećenicima, a kao ljudske vrline najviše su cijenili pravdu, istinu i hrabrost (Hercigonja, 2017).

Kinezi su kroz dugi niz godina bili izolirani od ostatka svijeta. Živjeli su u specifičnom robovlasničkom poretku gdje se fizički rad nije cijenio pa je zato bio namijenjen robovima. Kinesko pismo je predstavljalo veliku prepreku pismenosti

naroda jer su rijetki bili privilegirani da nauče kinesko pismo koje se sastojalo od oko 15 000 znakova (Hercigonja, 2017).

Osnovu kineskog odgoja činila je etika, a posebno je bio razrađen obiteljski odgoj. Odgojem se tražilo izvršavanje obiteljskih dužnosti, da se ne krše državni zakoni, ne vrijeđa vladar, poštuje učitelj, da se pomaže drugima, stječu duhovna dobra, ne koriste privilegije i ne odaju tajne drugih ljudi (Stevanović, 2002).

U Kini, svako naselje od 500 stanovnika imalo je osnovnu školu, gradovi iznad 7000 stanovnika imali su srednje škole, a u prijestolnicama su postojala sveučilišta (Stevanović, 2002).

Egipat je imao robovlasničko uređenje s faraonom na čelu. Svećenici su imali udjela u državnim poslovima, a robovi i seljaci su bili bez ikakvih prava, osuđeni na teški fizički rad (Hercigonja, 2017).

Egipćani su, zbog učestalih poplava rijeke Nil, bili natjerani vršiti proračune u vezi s kopanjem kanala (stoga se razvila geometrija), pratiti kretanje zvijezda (astronomija), podizati nasipe, mjeriti nasipe nakon što je poplava poremetila međe (aritmetika), pratiti razne druge pojave (astrologija) te su se zbog toga u škole uvodili i svjetovni, općeobrazovni predmeti (Stevanović, 2002).

Za Egipćane je specifično što su svoja znanja zapisivali na papirus, ali je problem bilo njihovo pismo hijeroglifi koje se teško učilo (Hercigonja, 2017). Nakon hijeroglifa pojavilo se i jednostavnije pismo pa su osnivane škole za pisare. One su bile dostupne većem broju djece. Učilo se pisanje, čitanje i računanje. (Stevanović, 2002).

2.3. Odgoj i obrazovanje u staroj Grčkoj

U staroj Grčkoj državni ustroj je bio takav da se ona sastojala od više manjih gradova-država, odnosno polisa. Najznačajniji grčki polisi bili su Atena i Sparta, a u

njima su se formirala dva najpoznatija odgojna sistema: atenski i spartanski (Zaninović, 1988).

2.3.1. Spartanski odgoj

Likurg, spartanski zakonodavac, smatrao je područje odgoja najvažnijim i najljepšim zadatkom zakonodavca pa mu je posvetio mnogo pažnje. U okruženju u kojemu je sve podređeno vojnom životu aristokracije, odgoj dječaka je imao izrazito vojno-fizički karakter. Dječaci su odgajani kako bi postali izdržljivi i muževni vojnici koji će štititi državu od neprijatelja. Morali su prolaziti tešku obuku kako bi postali ratnicima u Sparti i bili prihvaćeni od ostalih vojnika. Umnom obrazovanju se posvećivalo malo pažnje (Zaninović, 1985).

Djeca su sa sedam godina odlazila u državne odgojne ustanove gdje su bila sve do svoje punoljetnosti. Tu su imali organiziranu nastavu koja je uključivala sportski program, vojne vježbe te učenje čitanja i pisanja. Dječaci su učili pjevati himne i vojne pjesme. Zanimljivo je da su se vojnim vještinama obučavale i djevojčice (Bognar i Svalina, 2013). Likurg je ženskom stanovništvu naredio da čeliče svoj organizam trčanjem, hrvanjem, bacanjem diska i koplja kako bi, očvrsnute tim vježbama, izdržale porod bez straha i bolova (Zaninović, 1985).

Spartanci su bili opsjednuti stvaranjem „savršenih“ potomaka do te mjere da otac nije imao pravo odlučivati hoće li se dijete othranjivati, nego ga je morao dovesti na mjesto koje su Spartanci nazivali „narodno svratište“. Tamo su se skupljali najstariji članovi njegova plemena koji su pregledavali dijete. Ako je dijete bilo zdravo i dobro građeno, naredili su ocu da ga othrani dodijelivši mu jednu od devet tisuća zemljišnih čestica. Međutim, ako dijete nije bilo zdravo, već slabo i krzljivo, naredili su da se baci u provaliju s planine Tajget smatrajući da takvo dijete neće koristiti sebi ni državi (Zaninović, 1985).

2.3.2. Atenski odgoj

Atena je bila robovlasnička država u kojoj su se zemljoradnička i trgovačka klasa borile za prevlast. Te dvije klase dolazile su do robova trgovinom i zbog toga su se Atenjani morali više brinuti za trgovinu, za razliku od Sparte koja je imala vojnički odgoj. Atenjani su se usmjerili na govorništvo, geografiju, aritmetiku, astronomiju, medicinu, književnost, filozofiju i pravo (Stevanović, 2002).

Odgoj u Ateni temeljio se na razvoju mlade osobe s istaknutim mentalnim, fizičkim i moralnim osobinama. Atenjani su željeli odgojiti osobu koja će biti koristan građanin zajednici. Odgojni cilj atenskog odgoja je *kalokagathia*, tj. sklad dobrote i ljepote (Bilić i sur., 2016).

Do svoje sedme godine djeca su bila odgajana u obitelji. Djevojčice su zatim ostajale kod kuće. Majka ih je učila kućanskim poslovima, pjesmi i plesu (Stevanović, 2002).

Od navršene sedme godine dječaci polaze u škole gramatista i škole kitarista. U školi gramatista uči se čitanje, pisanje i računanje, a u školi kitarista glazba, pjevanje i deklamiranje stihova *Ilijade i Odiseje*. U školama nije bilo određenog nastavnog plana i programa, a rad je bio individualan (Bognar i Svalina, 2013).

Od trinaeste godine dječaci imaju organiziran još i tjelesni odgoj, a vježbalo se hrvanje, plivanje, trčanje, bacanje diska i bacanje koplja. Te su se škole nazivale palestre (škole borbe) gdje su dječaci ostajali 2 – 3 godine kako bi vježbali petoboj. U dobi od 18. do 20. godine mladići su primani u zajednicu efeba (kao i u Sparti) gdje su dobivali vojničko obrazovanje (Stevanović, 2002).

Obrazovanje u Ateni nije bilo obavezno, ali je većina Atenjana ulagala novac u školovanje svoje djece. Škole su bile privatne, a nastava se uglavnom odvijala u učiteljevoj kući, osim kod djevojčica kojima je učitelj dolazio. Bogatiji su svoju djecu slali u gimnazije gdje se učilo o politici, filozofiji i umjetnosti (Stevanović, 2002).

2.3.3. Grčki filozofi o odgoju

Grčka je bila poznata po brojnim filozofima, a najpoznatiji su bili Sokrat, Platon i Aristotel.

Sokrat (469. - 399. g. pr. Kr.) je svojim učenjima utjecao na razvoj tadašnje cjelokupne kulturne, moralne i pedagoške svijesti (Hercigonja, 2017). Težio je moralnom savršenstvu, a znanje je smatrao najvećom čovjekovom vrlinom. Sokrata nazivaju i ocem induktivne metode, odnosno indukcije, iz koje se kasnije razvila heuristička metoda (Zaninović, 1988).

Sokrat je vjerovao da svaki učenik može doći do spoznaje, a veliku ulogu u tome imaju dobro osmišljena učiteljeva pitanja. Smatrao je da je učitelj osoba koja ne nameće svoje mišljenje, već pomaže učenicima razviti svoje. Vjerovao je da se svaki čovjek može uzdići do spoznaje (pravog znanja) i zato nikoga nije smatrao nevrijednim dijaloga. U sokratovskom dijalogu središnje mjesto zauzima pitanje koje će pokrenuti učenike na istraživanje, a izbor pitanja ovisi o nastavnim sadržajima, učeničkim sposobnostima, ciljevima ili zadacima nastave (Zorić, 2008).

Platon (427. – 348. g. pr. Kr.) je bio Sokratov učenik. On je smatrao da nema ničega lijepoga i istinitoga, zato je zamislio idealnu državu koju je opisao u djelu *Država*. Cilj idealne države je približavanje ideji dobra što se postiže odgojem. Odgoj je bio spartanskog karaktera, a namijenjen je samo privilegiranim, tj. filozofima i vojnicima. U toj utopijskoj državi filozofi i vojnici nemaju obitelji, a država određuje tko će s kim živjeti u braku. Rađanje djece je dozvoljeno jedino ako je majka stara između 20 i 40 godina, a otac između 30 i 50 (Zaninović, 1988).

U djelu *Zakoni* Platon je odustao od tog načela i prihvatio obitelj. Za djecu do sedme godine zamislio je sistem predškolskog odgoja kojemu je pridavao veliko značenje (Zaninović, 1988).

Aristotel (384. – 322. g. pr. Kr.) je bio Platonov učenik. 335. g. pr. Kr. je osnovao filozofsku školu u gimnaziji do hrama Apolona Likejskog po kojem je škola

dobila naziv likej (Zaninović, 1988).

Aristotel je smatrao da čovjek ima tri duše: vegetativnu, animalnu i razumnu pa iz toga proizlaze tri odgoja: moralni, tjelesni i umni (Hercigonja, 2017).

Za pedagogiju je važan zato što je odgoj podijelio u tri razdoblja:

1. razdoblje – do sedme godine,
2. razdoblje – od sedme godine do spolne zrelosti,
3. razdoblje – od spolne zrelosti do dvadesete godine

(Hercigonja, 2017).

Smatrao je da se djeca do sedme godine trebaju odgajati u obiteljima nakon čega slijedi školovanje. Aristotel je bio veliki protivnik obrazovanja djevojčica. Smatrao je da se one bitno razlikuju od dječaka i da im obrazovanje neće biti od velike koristi. Zalaže se za atenski odgoj, a veliki je protivnik spartanskog odgoja što se tiče teškog fizičkog odgajanja. Tvrdio je da fizički odgoj treba prethoditi intelektualnom (Zaninović, 1988).

2.4. Rimski odgoj i obrazovanje

Zaninović (1988) navodi tri razdoblja u povijesti staroga Rima, a to su razdoblja rodovskog Rima (8. – 6. st. pr. Kr.), republikanskog Rima (6. – 1. st. pr. Kr.) i imperatorskog Rima (od 30-tih godina pr. Kr. – 476. g. po. Kr.).

2.4.1. Odgoj i obrazovanje u rodovskom Rimu

Patrijarhalno uređenje i bavljenje zemljoradnjom određivalo je obiteljski život, religiju i odgoj u rodovskom Rimu. Odgoj je bio obiteljski, a cilj mu je bio odgajanje zemljoradnika vojnika. Djecu su od ranog djetinjstva odgajali da sudjeluju u domaćinskim poslovima, odnosno u zemljoradnji (Hercigonja, 2017).

Odgoj u rodovskom Rimu je bio ograničen na Rim gdje je stanovništvo

obrađivalo zemlju na sitnom posjedu u čemu su im pomagali robovi. Otac je u obitelji imao vlast nad sinovima i robovima, a majka je uz pomoć kćeri vodila gospodarstvo (Hercigonja, 2017).

Majka je imala značajnu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu razvoja djeteta. Ona je učila dijete prve molitve i poticala u njemu vrline. Brinula se o dječacima do njihove sedme godine života kada je brigu preuzimao otac. Djevojčice su bile pod kontrolom majke sve do udaje, a od nje su učile voditi kućanstvo. Roditelj se potpuno poistovjećivao s likom odgojitelja koji mu je trebao usaditi i razviti kult obitelji, zemlje i države (Hercigonja, 2017).

Dijete je pod očevim nadzorom počelo učiti ono što svaki zemljoposjednik mora znati – kako se obrađuje zemlja i kako se od nje živi. Nadziralo je i robove koji je obrađuju, savjetovalo zakupnike i upravitelje (Hosni i Ninčević, 2017).

Najstarije rimsko društvo cijenilo je temeljne vrline koje su odraz ljubavi prema zemlji i radu: umjerenost (*frugalitas*), ozbiljnost (*gravitas*), hrabrost, upornost i čvrstoću karaktera, kult predaka (*mos maiorum*) i pobožnost (*pietas*) (Hosni i Ninčević, 2017).

2.4.2. Odgoj i obrazovanje u Rimskoj Republici

Cilj starorimskog republikanskog odgoja je bio odgojiti dijete koje će ispunjavati građanske dužnosti, biti odano Republici i steći vrijednosti poput hrabrosti, jake volje, čestitosti i skromnosti (Hercigonja, 2017).

U doba Rimske Republike došlo je do potrebe otvaranja javnih elementarnih škola koje su se nazivale ludus (Hercigonja, 2017). U tim školama nastavni sadržaji su bili isti kao i u obiteljskom odgoju. Djeca su kretala u školu sa sedam godina i u njoj su učila čitati, pisati i računati, a dodan je i Zakonik dvanaest ploča (Hosni i Ninčević, 2017).

U to se vrijeme nisu gradile škole, već se nastava održavala u nekoj zgradi ili hodnicima hramova. Čitanje se učilo sricanjem, a pisalo se pisaljkom (*stilusom*) na

povoštenim drvenim pločicama (*tabulae ceratae*). Računalo se pomoću prstiju ili korištenjem abaka. Nastava je počinjala u zoru i trajala neprekidno do podne. Nastava se prekidala samo preko ljeta i državnih praznika. Djevojčice su također bile obuhvaćene školskim programom, ali u privatnim školama (Hosni i Ninčević, 2017).

Učitelj je obično bio rob, a njegova služba nije bila osobito cijenjena. Plaćali su ga polaznici škole, a trebalo je tridesetak učenika da bi se učiteljeva plaća mogla usporediti s plaćom kvalificirana radnika (Hosni i Ninčević, 2017).

Djeca patricija su pohađala gramatičke škole. Tu se učio grčki i latinski jezik, deklamiranje, a čitao se Homer i druga djela grčke literature. U tim su se školama odgajali budući govornici. Kasnije su se počele otvarati i retoričke škole kako bi se govornicima osigurao još kvalitetniji odgoj. U njima se učila filozofija, građansko pravo, matematika, astronomija i glazba (Bognar i Svalina, 2013).

2.4.3. Odgoj i obrazovanje u Rimskom Carstvu

U doba Rimskog Carstva privatne škole su postale državnima, a svako se osnivanje privatnih škola smatralo zločinom protiv države (Zaninović, 1988). Veća pažnja se posvećivala obrazovanju, a učitelji su, kao carski činovnici, ostvarivali mnogo veća prava i veće plaće. Glavni cilj odgoja je bio odgoj činovnika koji će održavati rimsku vlast i Rimsko Carstvo (Hosni i Ninčević, 2017).

U rimskim provincijama osnovano je više visokih škola u kojima se plaćala visoka školarina pa su polaznici tih škola bili isključivo iz imućnijih obitelji. Retorika se više ne poštuje kao prije i sve se više njeguje religijski karakter obrazovanja što će se prenijeti i u rani srednji vijek (Zaninović, 1988).

2.4.4. Marko Fabije Kvintilijan

Najznačajniji rimski pedagoški teoretičar je bio Marko Fabije Kvintilijan.

Njegovi pedagoške misli sadržane su u djelu *O odgoju govornika* koje se sastojalo od 12 knjiga. U tom djelu je prihvatio i prilagodio grčke pedagoške ideje (Hercigonja, 2017).

Kvintilijan je smatrao da se već u predškolskom razdoblju treba posvetiti materinskom jeziku i da se jezična kultura djeteta treba razvijati pomoću čitanja, gramatičke nastave i analizom velikih književnih djela. Zauzimao se za javno školstvo i odbacivao privatno poučavanje (Hercigonja, 2017).

Smatrao je da elementarnu nastavu trebaju voditi najbolji učitelji koji će koristiti različite nastavne metode u poučavanju poštujući karakter i specifične učeničke sposobnosti. Bio je protivnik kažnjavanja djece, isticao je važnost igre i tjelesnog aspekta odgoja te nazivao učitelja drugim djetetovim roditeljem (Bilić i sur., 2016).

3. ODGOJ I OBRAZOVANJE U SREDNJEM VIJEKU

Zaninović (1988) navodi kako se razdoblje srednjeg vijeka može podijeliti prema razvitku društva, ekonomije, kulture i prosvjetnog djelovanja na ova razdoblja:

1. od propasti Zapadnorimskog Carstva u 5. stoljeću do 12. stoljeća – razdoblje ranog srednjeg vijeka,
2. 12. i 13. stoljeće – razdoblje skolastike,
3. od 14. do kraja 16. stoljeća – razdoblje humanizma i renesanse.

3.1. Odgoj i obrazovanje u ranom srednjem vijeku

Nakon propasti Zapadnorimskog carstva 476. godine u povijesti počinje srednji vijek i doba feudalizma. Obilježja feudalizma su seoska privreda i podjela društva na staleže. Vladajući staleži su bili svjetovni i duhovni feudalci, a eksploatirani stalež seljaci (kmetovi), zanatlije i trgovci (Zaninović, 1988).

U ranom srednjem vijeku Katolička crkva je bila ideološki oslonac feudalizma i u svojoj je vlasti imala odgoj i obrazovanje. Svećenstvo je propovijedalo bezuvjetnu pokornost, trpljenje, umjerenost, rad, disciplinu i tjelesnu kaznu. Nastava u školama se osnivala na autoritetu Svetog pisma i njegovu tumačenju. Napamet su se učile knjige na latinskom jeziku koje je određivala crkva. Mnogi učenici to nisu mogli svladati, pa su u samom početku napuštali školovanje. Samostani su bili središta pismenosti, prepisivanja i čuvanja knjiga i u njima su se osnivale knjižnice i škole za svećenike (Zaninović, 1988).

Rani srednji vijek nije ostavio nijedne značajnije pedagoške misli. Religija je bila vrhunac svega, a spasenje duše je bilo cilj života i odgoja (Hercigonja, 2017).

3.1.1. Crkvene škole

Zaninović (1988) navodi tri vrste škola srednjeg vijeka: samostanske, katedralne i župne škole.

Samostanske škole su imale dva odjela: interni (za djecu koja se pripremaju za svećenike) i eksterni (za djecu koja će nakon školovanja biti svjetovnjaci). U samostanskim školama učitelji su bili svećenici koji su imali sklonosti za rad s djecom i poučavanje, a učilo se čitati i pisati na latinskom te vjeronauk (Zaninović, 1988).

Katedralne škole su se osnivale u crkvenim središtima koja su bila sjedišta biskupa. Te škole su organizacijom bile slične samostanskim školama, ali je sadržaj nastave bio na višoj razini (Zaninović, 1988).

Župne škole su se osnivale uz crkvene župe, a pohađali su ih dječaci koje je podučavao župnik, a ponegdje i zvonar (Zaninović, 1988).

Nastava se održavala samo na latinskom jeziku, bez razumijevanja i povezivanja s materinskim jezikom. Proces nastave se svodio na učenje napamet i mehaničko pamćenje, a od djece se tražilo da uče mnogobrojne molitve i psalme te su zbog toga u školama najčešće ostajali samo „najdarovitiji“ učenici. U školama nije bilo kolektivnog rada, nastavnik je radio sa svakim učenikom posebno. Trajanje školovanja ovisilo je o učiteljevu obrazovanju. Nije bilo nastavnih planova ni

programa, a ni nastavnih sati, a budući da nije bilo školske godine, djeca su u školu dolazila u različito vrijeme (Zaninović, 1988).

3.1.2. Odgoj feudalnog plemstva

Feudalci su odgajani vojničko-tjelesnim odgojem, a odgoj je počinjao sa sedmom godinom. Dječaci su sa sedam godina dobivali status paža, s četrnaest godina su postajali štitonoše, a s dvadeset i jednom vitezi (Hercigonja, 2017).

Odgoj se temeljio na sedam viteških vještina (*septem artes probitatis*): jahanje, plivanje, bacanje koplja, mačevanje, lov, igranje „dame“ i pisanje stihova (versifikacija). Prvih pet vještina je trebalo pripremiti fizički snažnog i vještog vojnika-ratnika, igra „dame“ razvijati sposobnost orijentiranja, a versifikacija bi pomogla vitezu pridobiti naklonost njegove supruge i ostalih dama (Zaninović, 1988).

Viteško odgajanje težilo je uglavnom vanjskoj uglađenosti, a osnovno znanje čitanja i pisanja nije bilo obavezno do 12. stoljeća. Postoje povijesni izvori koji pokazuju da je niska pismenost careva i kraljeva u to vrijeme, a još niža pismenost feudalaca (Zaninović, 1988).

Feudalci su svoje kćeri najčešće slali u benediktinske samostane. Djevojčice su bile odgajane u pobožnosti, skromnosti i poslušnosti, a učile su ručne radove, čitati, pisati, glazbu i pjevanje crkvenih pjesama, a ponekad gramatiku i retoriku. Kasnije su se za mladiće osnivale viteške akademije, a odgoj djevojaka je ostao isti (Zaninović, 1988).

3.2. Odgoj i obrazovanje u razdoblju skolastike

Razvitkom skolastike i pojavom sveučilišta u 12. i 13. stoljeću nastaju značajni preokreti u kulturi i pedagogiji. Skolastika je težila izmiriti razum s religijom te uskladiti vjeru i nauku. Skolastika ima neke pozitivne i negativne strane.

Pozitivne su te što se njeguju intelektualne sposobnosti, izoštrava mišljenje, potiče metodično pristupanje problemima, a negativne karakteristike su najizraženije bile u nastavi jer se tražilo se učenje napamet, bez razumijevanja (Zaninović, 1988).

3.3. Postanak i razvoj sveučilišta

U 12. stoljeću počele su se osnivati visoke škole u kojima su se predavale mnoge znanosti. Predavači i studenti tih škola činili su zajednicu učitelja i studenata (*universitas magistrum et scholarium*) (Zaninović, 1988, str. 59).

Zaninović (1988) ističe kako su prva srednjovjekovna sveučilišta osnovana već u 12. stoljeću te da je do početka reformacije 1517. godine u europskim zemljama bilo 66 sveučilišta.

Ajanović i Stevanović (1997) navode neka sveučilišta, npr: Bologna (1088.), Oxford (1200.), Pariz (1213.), Padova (1222.), Napulj (1225.), Cambridge (1284.), Lisabon (1290.), Rim (1303.), Prag (1348.), Krakow (1364.), Heidelberg (1385.), Beč i Pešta (1389.).

Prva srednjovjekovna sveučilišta nije osnivala crkva, već znanstvenici, gradske uprave i stanovnici zainteresirani za razvitak obrazovanja. Sveučilišta su bila autonomne organizacije, a imale su relativnu nezavisnost od gradske uprave i crkve. Na čelu sveučilišta je bio rektor. Studenti su živjeli u sveučilišnim domovima, a bili su pod nadzorom magistra – mlađeg nastavnika (Zaninović, 1988).

Prva srednjovjekovna sveučilišta dijelila su se na četiri fakulteta: artistski, pravni, medicinski i bogoslovni, a svaki je imao svojeg dekana. Na artistskom fakultetu predavali su se predmeti sedam slobodnih vještina (*septem artes liberales*). To je bio pripremni fakultet za upis na druge fakultete. Kasnije, na temeljima artistskog fakulteta, razvili su se filozofski fakulteti. Studij na fakultetima je trajao od šest do sedam godina, a mnogi studenti su nakon završenog artistskog fakulteta nastavljali studij na pravnom, medicinskom i teološkom fakultetu. Vrhuncem se smatrao završetak teološkog fakulteta pa otud i naziv „vječnog studenta“ (Zaninović, 1988).

Na fakultetima su bili obrazovni stupnjevi pa je student nakon proučenih predmeta trivijuma, dobio stupanj bakalaura, a nakon kvadrivijuma, stupanj magistra. Na srednjovjekovnim sveučilištima nastavne metode su bile čitanje (lekcija), komentari i disputi. Lekcije su se najčešće svodile na čitanje fraza po fraza tekstova koje je crkva odobrila (Zaninović, 1988).

3.4. Gradske škole

Crkvene škole svojim sadržajem i latinskim jezikom nisu mogle zadovoljiti potrebe naroda te zato udruženja zanatlija i trgovaca počinju osnivati svoje škole. U 13. stoljeću te škole postaju gradske ili magistratorske, a uzdržavaju ih gradske uprave, odnosno magistrati. U tim školama se, osim čitanju, pažnja posvećivala pisanju i računanju, nužnima u poslovnom životu zanatlija, trgovaca i građana (Zaninović, 1988).

Osnivanje gradskih škola u to vrijeme je bio velik napredak jer se na određeni način rušio crkveni monopol na školstvo. Iako je crkva vodila borbe protiv novih škola, gradske škole su se sve više razvijale i usavršavale (Zaninović, 1988).

3.5. Odgoj i obrazovanje u razdoblju humanizma i renesanse

Razdoblje humanizma i renesanse označava prijelazno razdoblje iz srednjega u novi vijek. Humanistička pedagogija u središte stavlja čovječnost (humanost) kao najviši cilj odgoja. Čovjek dolazi u središte zbivanja - postaje mjerilo svih vrijednosti (Vujčić, 2013).

Glavna misao humanista u srednjem vijeku bila je Juvenalova izreka: „*Mens sana in corpore sano.*“ (Zdrav duh u zdravom tijelu). Humanisti su se suprotstavljali tvrdnji srednjovjekovne crkve da je tijelo „tamnica duše“. Njihova ideja je bila da čovjek treba od života uzeti sve što mu život pruža, odnosno, njegovali su kult zdravog, aktivnog i optimističnog čovjeka. Pedagogija humanizma je posvećivala

veliku pažnju fizičkom odgoju i zdravlju (Hercigonja, 2017).

Vujčić (2013) navodi neke važne promjene koje su se dogodile u razdoblju humanizma i renesanse: počinje se shvaćati vrijednost dječje ličnosti u razvoju i odgoju čovjeka; ističe se važnost razuma u upravljanju naklonostima, strastima i životom u cjelini; diže se glas protiv nasilja u odgoju djece koji je bio karakterističan za cijelo feudalno doba; naglašava se individualnost i individualni pristup s obzirom na posebnost temperamenta svakog djeteta i razliku u prirodnim sklonostima djece.

Naglašava se da učenje i nastava moraju privući dijete svojim sadržajima, a učitelj treba brinuti o djetetovim sposobnostima i interesima. Od nastave se traži da bude privlačna i zanimljiva. Odbacuju se surova disciplina i tjelesno kažnjavanje, a zagovaraju se blaga disciplina i roditeljsko ophođenje s djecom (Zaninović, 1988).

3.5.1. Glavni predstavnici humanističke pedagogije

Najpoznatiji talijanski pedagog je bio Vittorino Rambaldoni da Feltre (1379. – 1446.). On je prvi ostvario ideju škole u prirodi, a smatrao je da lijep i privlačan izgled škole pomaže odgoju i učenju. Najimućnije obitelji su slale svoju djecu njemu na školovanje, ali on nije pravio razlike između bogataške i sirotinjske djece. Besplatno je primao darovitu djecu i iz siromašnih obitelji (Zaninović, 1988).

U prvi plan je stavljao moralni odgoj i veliko je značenje pridavao odgoju primjerom. Težio je upoznavanju individualnih osobina svakog djeteta kako bi mogao prilagoditi odgoj. U procesu učenja zahtijevao je svjesno usvajanje znanja i samostalan rad učenika, a tjelesnog kažnjavanja učenika nije bilo. Nastavu je održavao na materinskom (talijanskom) jeziku što je bilo karakteristično za renesansu (Zaninović, 1988).

Humanizam u Francuskoj se počeo razvijati nešto kasnije nego u Italiji, tek od kraja 15. stoljeća. 1530. godine u Parizu je osnovan College de France (Francuski kolegijum), kao visoka škola i značajan centar humanističkih nauka (Zaninović,

1988). Najznačajniji pedagozi francuskog humanizma su Francois Rabelais (1494. - 1553.) i Michel de Montaigne (1553. - 1592.) (Vujčić, 2013).

Francois Rabelais u svom romanu *Gargantua i Pantagruel* ismijava feudalni poredak. U tom djelu daje i sliku zorne nastave, ali teorijski još ne formulira načelo zornosti kao didaktičko načelo; to će tek kasnije učiniti Komensky (Zaninović, 1988).

Rabelais zastupa realistički odgoj kao potrebu novog vremena i življenja. On je u procesu učenja veliku važnost pridavao raspoloženju učenika i estetskom odgoju. Smatra da učenje treba biti sličnije zabavi i igri. Osnovom moralnog odgoja smatra religiju i život ispunjen radom. U nastavu uvodi metodu razgovora i ekskurzije radi upoznavanja prirode (Zaninović, 1988).

Michel de Montaigne smatra kako nema teže i važnije stvari nego odgajati i obrazovati djecu. Napisao je veći broj djela, a među njima i *Ogleda* (Eseje) po kojima je ostao poznat. U *Ogledima* je veliku pažnju posvetio problemima odgoja: kritizirao je skolastičke metode jer se taj sistem nije brinuo o tome kako će razvijati učeničku inteligenciju, nego kako će „nakljukati“ njegovo pamćenje (Zaninović, 1988).

Montaigne je bio protiv mehaničkog učenja, učenja napamet. Za njega je važnije probuditi ljubav prema učenju i ako se ta ljubav ne probuditi kod učenika, onda se od njih čine „magarci natovareni knjigama“ (Vujčić, 2013).

Prema njegovu mišljenju, glavni cilj odgoja treba biti formiranje i razvijanje inteligencije, a ne samo učenje napamet. Smatra da više od svega treba razvijati učenikov kritički duh. Bio je za to da se paralelno i harmonično razvija cijela učenikova ličnost: duh, tijelo i moralni lik (Zaninović, 1988).

Španjolski humanist Ludovicus Vives (1492. – 1540.) odgojen je u duhu skolastike, a bavio se pravom, teologijom i pedagogijom. Iz područja pedagogije napisao je više rasprava, a najznačajnije pedagoško djelo mu je *De disciplinis* (Zaninović, 1988).

Vives je bio protiv skolastičke nastave, a metodi indukcije je pridavao veliku važnost u procesu spoznavanja. Sadržaj nastave je proširio realnim predmetima, a pored klasičnih jezika uvodi literaturu i povijest. Prema njegovom mišljenju, religija je početak i cilj obrazovanja. Smatra da nastava treba biti na materinskom jeziku, a

da se kasnije trebaju učiti i drugi jezici (Zaninović, 1988).

Veliku pažnju je posvetio izboru mjesta za školu i smatra da to mora biti zdrav kraj. Smatra da učitelj treba biti moralan i jako obrazovan te da javna škola treba imati prednost pred privatnom. Zalaže se za promatranje, korištenje iskustva djece i svjesno učenje sadržaja. Zagovara zornost u nastavi, samoradinost, zavičajnost, interese i psihičku blizinu. Protivnik je tjelesnog kažnjavanja koje ipak dopušta u krajnjim slučajevima (Zaninović, 1988).

Najveći humanist Sjeverne Europe je Nizozemac Erazmo Roterdamski. Erazmo je posebno poznat po svojem satiričkom spisu *Pohvala ludosti* koji mu je osigurao veliku i trajnu slavu iako je spis u ono vrijeme odmah bio stavljen u popis strogo zabranjenih knjiga (Džinić, 2016).

Erazmo je kritizirao skolastičku školu i cjelokupni srednjovjekovni život te se osvrnuo na primjenu tjelesnog kažnjavanja i surove učitelje. Zalagao se za učenje latinskog i grčkog jezika, a utjecao je na uvođenje grčkog jezika u njemačka sveučilišta (Zaninović, 1988).

Humanizam je bio razvijen u Češkoj (Jan Amos Komensky), Poljskoj, Švedskoj i Mađarskoj (osobito u krugu Matijaša Korvina). U hrvatskim krajevima humanizam se pojavio najprije u zadarskom humanističkom krugu početkom 15. stoljeća, a zatim i u drugim dalmatinskim gradovima. Najpoznatiji predstavnici humanizma u Dalmaciji, a oni su: Juraj Šižgorić, Ilija Crijević, Jakov Bunić i Marko Marulić. Humanističko obrazovanje je potaknulo mnoge pjesnike da u 16. stoljeću pišu na materinskom jeziku (Zaninović, 1988).

3.6. Reformacija i protureformacija

U 15. i 16. stoljeću Njemačka se ubrajala među najbogatije kršćanske zemlje, a papa Leon X, da bi još više povećao crkvene prihode, obnavlja prodaju oprosta ili

indulgencija. Augustinski fratar Martin Luther osuđivao je prodaju indulgencija i raskošan život crkve (Zaninović, 1988).

31. listopada 1517. godine spominje se kao dan početka reformacije. Toga dana Luther je na vrata dvorske crkve u Wittenbergu objesio svojih 95 teza u kojima je napao praksu propovijedanja i prodavanja oprosta (Macut, 2018).

Prije reformacije, škole u njemačkim pokrajinama bile su katoličke, a Martin Luther, kao vođa reformacije, težio je škole učiniti protestantskim. Budući da je Luther pridavao veliko značenje odgoju i obrazovanju mladeži, jako je cijenio učiteljski poziv i zalagao se za otvaranje škola. Tražio je da se osnivaju kršćanske škole, a roditelje je prisiljavao da šalju djecu u osnovne škole. Zagovarao je obavezno školovanje za dječake i djevojčice te naglašavao nužnost školovanja učitelja. Napisao je školsku osnovu, tj. nastavni plan i program za osnovne škole. U njegovim školama djeca uče čitati, pisati, računati, vjeronauk i crkvene pjesme (Zaninović, 1988).

U školama, sveučilištima i u literaturi razvija se pravac neoskolasticizam. Na načelima neoskolasticizma Johan Sturm je 1538. organizirao latinsku školu, odnosno gimnaziju. Sturmova gimnazija se dijelila na devet razreda i deseti - pripravnici. Kao protuteža katoličkim sveučilištima osnivaju se protestantska sveučilišta, npr. u Marburgu (1527.), Königsbergu (1544.), Jeni (1558.), Helmstadtu (1575.). U njemačkim kneževinama, koje su ostale katoličke, u drugoj polovici 16. stoljeća osniva se još sedam katoličkih sveučilišta (Zaninović, 1988).

U prvim desetljećima 16. stoljeća Katolička crkva je bila na rubu propasti. U kolovozu 1534. godine bivši španjolski oficir, a u to vrijeme vjerski fanatik Ignacio Loyola, osnovao je u Parizu Družbu Isusovu (Zaninović, 1988).

Jezuiti (isusovci) su imali zadatak boriti se protiv reformacije i svih protivnika Katoličke crkve. Oni su odlazili kao misionari u novootkrivene zemlje i posvuda osnivali svoje kolegije i prosvjetno djelovali, ali ne u širokim narodnim masama, već među povlaštenima. U Hrvatsku su prvi isusovci došli 1559. godine u Dubrovnik, a osnivali su gimnazije i u drugim krajevima (Zagrebu, Varaždinu, Požegi, Travniku) (Zaninović, 1988).

Organizacija školstva isusovaca je bila odlično isplanirana. Zavodi (kolegiji) su bili internatski uređeni čime su izolirali učenike. U svoje zavode su primali gotovo isključivo djecu vladajućih slojeva. Kolegiji su imali dva odjela: niži je imao šest razreda, a viši odjel tri (Zaninović, 1988).

Veliku važnost pridaju učenju stranih jezika, osobito latinskom i grčkom. Cjelokupna nastava je prožeta vjerskim učenjima, a pridavali su značenje i tjelesnom odgoju, higijeni, jahanju i različitim igrama jer su smatrali da učenici trebaju postati fizički snažni i jaki radi širenja katoličke vjere (Zaninović, 1988).

Zadržali su mnoge srednjovjekovne kazne u školi, a u nastavi i moralnom odgoju jezuiti su se mnogo služili natjecanjem jer su bili uvjereni kako će trajnim natjecanjima poticati učenike na učenje i stalno usavršavanje (Zaninović, 1988).

4. ODGOJ I OBRAZOVANJE U NOVOM VIJEKU

Nastanak i razvoj novovjekovne pedagogije počinje sa 17. stoljećem i ide sve do današnjih dana, a obuhvaća nekoliko stoljeća koja su obilježena najintezivnijem čovjekovim razvojem. Novi vijek karakterizira razvoj teorija spoznaje: racionalizam i empirizam (Vujčić, 2013). „One su pomogle da se nađe nova osnova pouzdanosti spoznaje i znanja kao zamjena za srednjovjekovno vjerovanje u urođenost ljudskih ideja i odanost autoritetu crkve te kao zamjena za pretjeranu odanost humanista antičkoj filozofiji i kulturi.“ (Vujčić, 2013, str 80).

Kao najznačajnije predstavnike Vujčić (2013) navodi Jana Amosa Komenskog, Johna Lockeja, J. J. Rousseaua, I. Kanta i J. H. Pestalozzija.

4.1. Empirizam i racionalizam u pedagogiji

Jedan od najznačajnijih materijalista u Engleskoj je bio Francis Bacon (1561. - 1626.), a njegova najznačajnija djela vezana uz pedagogiju su: *Podjela znanosti i O vrijednosti i napretku znanosti* (Hercigonja, 2017).

Nije se slagao sa shvaćanjima srednjovjekovne skolastike. Bacon je smatrao da su najvažniji psihički procesi pamćenje (memorija), mašta (fantazija) i mišljenje (ratio). Bacon je pod pojmom pedagogija podrazumijevao samo vještinu prenošenja znanja, za što bi se danas reklo: didaktika (Hercigonja, 2017).

Smatrao je da se učenje mora zasnivati na iskustvu (empirizmu) i da čovjekovo spoznavanje počinje osjetima. Bacon je upozoravao na indukciju, zagovarao učenje svih predmeta, a ne samo onih prema kojima dijete ima sklonosti te naglašavao važnost primjene znanja u svakodnevnom životu. Također je smatrao da škola treba približiti učeniku praksu i razvijati samostalnost i aktivnost djeteta (Zaninović, 1988).

Osnivač racionalizma je bio Rene Descartes (1596. -1650.), a njegovo najznačajnije djelo za pedagogiju je *Rasprava o metodi* u kojem objašnjava glavna pravila znanstvenog istraživanja (Hercigonja, 2017).

Descartes je smatrao da je u središtu um koji je mjerilo spoznaje, iako ne negira ni značenje osjetila, pamćenja i mašte. Smatrao je da je potrebno um razvijati u školi tijekom odgojno-obrazovnog procesa, a razvijanje uma se postiže pomoću zornosti u nastavi i promatranjem prirode (Hercigonja, 2017).

Prema Descartesovom mišljenju, svi ljudi raspolažu jednakim sposobnostima za učenje, svladavanje znanja i istraživanje te svi ljudi imaju jednaka prava na obrazovanje (Zaninović, 1988).

4.2. Pedagoški sistem Jana Amosa Komenskoga

Češki pedagog Jan Amos Komensky (1592. - 1670.) smatra se začetnikom pedagogije novog doba. 1632. godine napisao je djelo *Velika didaktika*. U tom djelu iznosi svoje pedagoške ideje, široko zahvaća obrazovna i odgojna pitanja, objašnjava didaktičke principe i uvodi stupnjeve školovanja (Hercigonja, 2017).

Komensky je zasnovao stupnjevito školovanje za svu djecu. Ta četiri stupnja su tvorila cjelokupan plan za jedinstveni školski sustav zbog čega se Komensky

smatra ranim zastupnikom načela cjelokupnog školovanja.

1. stupanj – od rođenja do 6. godine života – materinska škola;
2. stupanj – od 6. do 12. godine života – materinska škola za jezik, zajednička osnovna škola;
3. stupanj – od 12. do 18. godine života – trajuća škola latinskog;
4. stupanj – od 18 do 24 godine života – sveučilište.

(Gudjons, 1993)

Komensky je tražio opće, besplatno i jedinstveno školovanje, čvrstu organizaciju nastavnog rada (školska godina, školsko razdoblje, grupiranje djece po kronološkoj dobi), točno realiziranje potrebnih sadržaja (nastavni plan i program, nastavne jedinice i sati, školsko zvono) i učenje pomoću kojeg se djeca osposobljavaju za život i rad (Ajanović i Stevanović, 1997).

Komensky je stekao najviše zasluga u didaktici. Načelo zornosti je smatrao osnovnim načelom nastave, a nazvao ga je i „zlatnim pravilom“. Osim načela zornosti, u nastavu je uveo načela postupnosti i sistematičnosti (Zaninović, 1988).

U svojem nastavnom radu od učenika je zahtijevao temeljitost, lakoću i brzinu učenja te jasnoću i razumljivost sadržaja koji se uči. Smatrao je da učitelj mora biti marljiv, pošten i da mora voljeti svoj poziv i djecu. Učitelja je smatrao glavnim krivcem za neuspjeh u nastavi. Udžbenike je smatrao nužnim za nastavu i kaže da je za svaki razred potreban poseban udžbenik. Budući da u to vrijeme nije bilo udžbenika, Komensky ih je sam pisao ili davao upute za pisanje (Zaninović, 1988).

4.3. Odgoj i obrazovanje u 17. i 18. stoljeću

U 17. i 18. stoljeću u europskim zemljama se zbivaju mnoge važne promjene na području društvenih odnosa, kulture, tehnike te školstvu i pedagogiji. Te promjene su najveće u Njemačkoj, Austriji, Engleskoj, Francuskoj i Rusiji, vodećim zemljama u pedagogiji (Zaninović, 1988).

Otvaraju se gimnazije i stručne škole, zahtijeva se opće, obavezno i besplatno školovanje za svu djecu. Također se zahtijeva svjetovna, a ne religijska nastava i da

se uče predmeti koji su potrebni za život (Ajanović i Stevanović, 1997).

Kada je započeo proces pretvaranja škola u državne institucije, „jednakost“ i „besplatno obrazovanje za sve“ postale su samo prazne fraze. Došavši na vlast, građanstvo je počelo izgrađivati novi sustav odgoja i obrazovanja. Svi su imali pravo na obrazovanje, ali je školovanje bilo toliko skupo da si ga siromašna djeca nisu mogla plaćati (Ajanović i Stevanović, 1997).

Građanstvo je za svoju djecu u gradovima otvaralo gimnazije, srednje i više stručne škole i sveučilišta, a za djecu siromašnih otvaralo je škole u kojima se učila proizvodnja, rukovanje strojevima, rad u tvornicama i slično (Ajanović i Stevanović, 1997).

Razvoj industrije natjerao je vladajuću klasu da otvara više pučkih škola i škola za radnička zanimanja (Ajanović i Stevanović, 1997). Otvarale su se obavezne pučke škole i niže stručne (obrtničke) škole koje su bile namijenjene radničkoj djeci. Istodobno su se razvijale i općeobrazovne škole (klasične i realne gimnazije), više i visoke škole te sveučilišta. Te škole su bile namijenjene djeci povlaštenih slojeva (Milat, 2005).

Pučke osnovne škole bile su namijenjene svima i bile su besplatne. Zanatske škole, u kojima su se osposobljavali radnici za fizički rad, također su bile besplatne. Sve ostale škole su se plaćale bez obzira na stupanj obrazovanja (Milat, 2005).

Zbog želje za većom zaradom, kapitalisti su u tvornički rad uključivali i djecu radnika mlađu od devet godina kojima su uz rad omogućili pohađanje obrtničke škole. Obrazovanje je postalo masovno, ali je postojalo „obrazovanje za obrazovane“ (gimnazija, sveučilište) i „obrazovanje za neobrazovane“ (pučka škola, stručna škola) (Milat, 2005).

U tom razdoblju se javlja prosvjetiteljstvo – ideološki i obrazovni pokret koji se zasnivao na Baconovu empirizmu i Descartesovom racionalizmu, a utjecao je na kulturni i pedagoški život 18. i 19. stoljeća. Prosvjetiteljstvo je ukazivalo na potrebu prosvjećivanja širokih narodnih masa i naglašavalo pravo svakog pojedinca da se obrazovanjem usavršava prema dostignućima znanosti (Zaninović, 1988).

Vujčić (2013) objašnjava kako je prosvjetiteljstvo 18. stoljeća nastavljalo razvijati razum kao izvor znanja. Nitko nije tako snažno definirao vjeru u ljudski razum kao što je to Immanuel Kant:

„Prosvjetiteljstvo je izlaz čovjeka iz njegove samoskrivljene nezrelosti. Nezrelost je nemoć da se služimo svojim razumom bez vodstva nekoga drugog. Samoskrivljena je ta nezrelost ako njezin uzrok ne leži u nedostatku razuma, već u nedostatku odlučnosti i srčanosti da se njime služimo bez vodstva. Sapere aude! Imaj srčanosti da se služiš vlastitim razumom!“ (Vujčić, 2013, str. 93).

Na putu do prosvjetiteljstva treba uvrstiti najznačajnije predstavnike: češkog svećenika Jana Amosa Komenskoga i engleskog filozofa Johna Locke. Tek nakon njih dolazi do prosvjetiteljstva i prosvjetiteljske pedagogije. Neki smatraju da su najznačajniji predstavnici prosvjetiteljske pedagogije francuski filozof J. J. Rousseau i njemački filozof I. Kant, ali se tu svakako mora dodati i humanistički pedagog J. H. Pestalozzi (Vujčić, 2013).

4.3.1. John Locke

U odnosu na prethodna razdoblja, počevši od antičke Grčke pa do skolastike i renesanse, zaključno s racionalizmom i empirizmom, Lockeovo djelo *Misli o odgoju* označilo je novu etapu filozofskoga promišljanja odgoja (Vujčić, 2013).

Lockeova ideja odgoja da je čovjek pri rođenju *tabula rasa* u prvi plan stavlja pojedinca, odnosno dijete koje živi u obitelji s roditeljima (Jakopec, 2014). Locke čovjekovu dušu uspoređuje s praznom pločom po kojoj iskustvo piše sve što može. Ovom tezom Locke odbacuje urođenost ideja i potvrđuje empirijsku teoriju spoznaje, a iskustveno učenje postaje glavna teorija gotovo svih teorija odgoja od Rousseaua i Pestalozzija pa sve do danas (Vujčić, 2013).

Locke smatra da roditelji snose svu odgovornost za odgoj vlastitoga djeteta. Roditelji trebaju djetetu omogućiti kvalitetno obrazovanje, a to će uspjeti ako mu pruže kvalitetnog odgajatelja. U djelu *Misli o odgoju* naglašava tjelesno zdravlje i zato daje detaljne upute roditeljima (ili odgojiteljima) za najpravedniji odgoj

vlastitoga djeteta. Locke smatra da popustljiv odgoj i razmaženost upropašćuju dijete i njegovu tjelesnu spremnost. Kao najbolje primjere kvalitetnoga odgoja Locke navodi Seneku i Horacija koji su se čak i zimi usudili kupati u hladnoj izvorskoj vodi (Jakopec, 2014).

Locke je isticao da se roditelji moraju ponašati racionalno i nepopustljivo u djetetovim suvišnim potrebama i hirovima te da ga od malih nogu uče zdravim i vrijednim navikama. Locke smatra da se djetetove pogreške ne smiju kažnjavati, već se trebaju rješavati lijepim razgovorom i dobrim primjerom. Locke opravdava i korištenje šibe kao odgojne metode, ali samo kod neposlušne i tvrdoglave djece i to ne u svrhu tjelesnog kažnjavanja, već u svrhu postizanja stida od mogućeg kažnjavanja šibom (Jakopec, 2014).

Locke preporučuje roditeljima da djecu odmalena uče čitanju i pisanju, a preporučuje i slikovnice za najmlađu djecu, osobito one u kojima su naslikane životinje. Smatrao je da je korisno da dijete nauči i neki strani jezik (npr. francuski), a kasnije i mrtve jezike (npr. latinski i grčki) (Jakopec, 2014).

Locke smatra da je ljenčarenje jedno od najgorih mogućih stanja koje može zateći mladog čovjeka nakon temeljitoga učenja. Mlad čovjek uvijek treba biti u pokretu i ne pretrpavati se nepotrebnim znanjem (Jakopec, 2014).

Locke je naglašavao da djeca vole slobodu i da je važna kombinacija učenja i igre gdje dijete neće ni osjetiti prisilu na učenje. Stavljao je naglasak na stjecanju vrlina i mudrosti, a ne na stjecanju znanja i zato su za njega učenje i nastava najmanje važni dijelovi odgoja. Istaknuo je da je cilj odgoja naučiti mlade vještini življenja, usaditi dobre navike i razvijati dobre sklonosti djeteta. Ključno je odgojiti dobre, sposobne i korisne građanine, a ne toliko učene (Vujčić, 2013).

4.3.2. Jean-Jacques Rousseau

Najpoznatije Rousseauovo djelo je *Emil ili o odgoju* u kojem Rousseau izlaže inovativne ideje posebno u odnosu na moralni odgoj. U djelu daje smjernice koje bi,

prema njegovom mišljenju, trebale pomoći u postizanju najboljih odgojnih rezultata (Golubović, 2013).

Smatrao je da je osobito važno da se o odgoju vodi računa od najranije dobi djeteta te da se odgoj odvija na relaciji (roditelj) tj. učitelj - učenik. Rousseau smatra da se odgojni utjecaj može najbolje vršiti u okviru kućnog odgoja jer se tako djetetu može posvetiti puno više pažnje (Golubović, 2013).

Poznato je kako Rousseau zagovara „negativnu edukaciju“. To znači da ne stavlja naglasak na ono što treba činiti, nego na ono što treba izbjegavati kod odgajanja. Rousseau vjeruje da je svako dijete dobro i da će ono ostati takvo ukoliko se pravilno usmjerava od najranije dobi. Pravilno usmjeravanje ključ je dobrog odgoja čiji će krajnji rezultat biti izgrađena i zrela osoba spremna za samostalan život. Ono što djetetu može najviše naštetiti je negativan utjecaj društva i zato dijete mora biti odgajano u izolaciji, odvojeno od štetnog utjecaja društva (Golubović, 2013).

Rousseau naglašava da se dijete treba odgajati u skladu s njegovom prirodom. Čovjekova priroda je ono najbolje i najplemenitije što dijete uopće posjeduje, stoga je učiteljeva zadaća da mu pomogne da je sačuva i ojača te da ga neprestano usmjerava prema dobru (Golubović, 2013).

Rousseau posebno ističe važnost moralnog odgoja. Moralni odgoj je ono što čovjeka čini čovjekom, a da bi dijete bilo u mogućnosti moralno djelovati, potrebno ga je u tom smjeru neprestano oblikovati (Golubović, 2013).

Rousseau smatra da dijete najbolje uči kada uči iz iskustva i na temelju primjera. Važno je učiti iz iskustva jer teorija ne pomaže ukoliko nije spojena s praksom. Iskustvo je izuzetno bitno i za moralnu izgradnju osobnosti jer čovjek može postati dobar čovjek samo ako uči iz iskustva, tj. na temelju primjera (Golubović, 2013).

Rousseau je isticao važnost individualnog odgoja. Učitelj je taj koji ima zadatak ispravno usmjeravati izvorne djetetove sklonosti poštujući njegovu spontanost. Kad je dijete mlađe, ono poistovjećuje učenje s igrom i najbolje uči kroz igru, stoga bi ga u toj dobi trebalo poticati na učenje kroz igru. Učitelj bi trebao poticati učenikovu radoznalost, želju za učenjem i motivaciju, a odgoj bi se trebao

temeljiti na slobodi (Golubović, 2013).

Rousseau razlikuje tri faze odgoja:

1. faza: do 12. godine – faza tjelesnog i osjetilnog razvoja;
2. faza: od 12. do 15. godine – faza intelektualnog razvoja;
3. faza: od 15. do 18. godine – faza moralnog razvoja.

(Vujčić, 2013)

4.3.3. Immanuel Kant

Kantovo kratko odjelo *O pedagogiji* se sastoji od niza savjeta i poučnih primjera za odgoj djece. Ključna Kantova teza iz djela glasi: „Čovjek je jedini stvor koji mora biti odgojen“. Kant je isticao da jedna generacija odgaja iduću zbog čega se treba brinuti da generacije koje slijede budu savršenije od prethodnih (Senković, 2011).

Djelo *O pedagogiji* je podijeljen u dva dijela: fizički odgoj i praktički odgoj. U dijelu posvećenom fizičkom odgoju Kant je pisao o fizičkoj kulturi duha; podijelio ju je na slobodnu (igru) i skolastičku (rad). Kant smatra da je igra slobodna djelatnost ljudskoga tijela ili duha koja se javlja bez neposredne praktične svrhe, a igra se samo zato što nema nikakav cilj. Tako smatra da djeca u školi trebaju imati vrijeme za rad i vrijeme za odmor. Kant je naglašavao važnost dužnosti i pravila koje se trebaju postavljati kako bi djeca stekla dobre navike i u konačnici moralno djelovala. Djeca moraju izvršavati dužnosti i poštivati pravila inače slijedi kazna. Uz prijestup Kant veže kaznu koju je podijelio na fizičku i moralnu: fizička je tjelesna kazna, a moralna je uskraćivanje naklonosti. Cilj kazni je da dijete uoči da će nakon kažnjavanja uslijediti njegovo popravljavanje (Senković, 2011).

Kant je praktični odgoj podijelio na tri dijela: 1. razvoj spretnosti, 2. iskustvo u ophođenju sa svijetom i 3. ćudorednost. Kant naglašava da je dužnost svakoga čovjeka da ne podleže porocima, ovisnostima i nevoljama koje na bilo koji način mogu ugroziti njegovo zdravlje. Također naglašava važnost razvijanja njegovih talenata: čovjek mora biti discipliniran, kultiviran, mudar i moraliziran. Čovjek prema drugima ima dužnosti biti iskren i pomoći u nevolji (Senković, 2011).

Područje odgoja Kand je podijelio na sljedeća područja:

1. discipliniranje – mora pripitomiti divljinu u sebi;
2. kultiviranje – važna je pouka i nastava;
3. civiliziranje – mudar, ugodan u društvu;
4. moraliziranje – vješt za ostvarenje različitih ciljeva (Senković, 2011).

4.4. Odgoj i obrazovanje u 19. stoljeću

Jedva je postojalo razdoblje u povijesti pedagogije koje je dalo toliko pedagoga i djela kao što je to dalo 19. stoljeće (Gudjons, 1993). Brojni pedagozi pišu u prilog novih pogleda na odgoj, škole i dijete kao što su to npr. J. H. Pestalozzi, F. Fröbel, F. A. Diesterweg (Ajanović i Stevanović, 1997).

To je razdoblje u kojem se sve više organizira radnički pokret koji prisiljava vladajuću klasu na otvaranje škola koje bi bile pristupačne radničkoj i seljačkoj djeci. U škole se uvodi ručni rad i nove metode rada kako bi učenici što bolje usvojili građanski pogled na svijet i postali poslušni i spretni radnici. Školstvo je tada bilo isključivo u rukama vladajuće klase koja ga upotrebljava kao sredstvo za očuvanje položaja. Obrazovanje nije bilo jednako za svu djecu. Vladajuće klase su dobivale najviše obrazovanje, a ostali samo onoliko koliko im je potrebno da bi mogli raditi za kapitalistu (Ajanović i Stevanović, 1997).

Javljaju se socijalisti-utopisti kao oštra kritika kapitalističkog društva. Oni traže ukidanje privatnog vlasništva i zagovaraju novi poredak, Osnovne pokretačke snage utopista su rad, odgoj, obrazovanje i prosvjećivanje (Zaninović, 1988).

4.4.1. Johann Heinrich Pestalozzi

Veliki napredak osnovnog obrazovanja veže se za švicarskog pedagoga Johanna Heinricha Pestalozzija (1746.-1827.). Njegova praktična aktivnost primjer je

rada narodnog učitelja koji ulaže u odgajanje i obrazovanje djece širokih narodnih masa (Zaninović, 1988).

1774. godine došao je na ideju da organizira sirotinjski dom za pedesetak djece siromaha. Htio je naučiti djecu samoradu tako da djeca zimi tkaju i predu, a ljeti rade u polju. Pestalozzi je uz tkanje i pređenje djecu učio čitati, pisati i računati, a postojalo je i nekoliko zanatlija koji su djecu učili raznim zanatima (Zaninović, 1988).

Dom se nije dugo održao jer djecu nisu prihvaćala Pestalozzijem idealizam, a počela su ga i potkradati. Budući da je dom živio od zarade djece, a zarade nije bilo, sirotište se moralo zatvoriti 1780. godine. Iako ju nije uspješno realizirao, Pestalozzi je imao dobru ideju povezivanja proizvodnog rada i učenja. Pestalozzijev kontakt, energija, primjer i rad djelovali su odgojno na djecu (Zaninović, 1988).

Pestalozzi nije izgubio vjeru u mogućnost poboljšanja života seljaka posredovanjem odgoja. 1780. godine je napisao prvo pedagoško djelo *Večernji sati jednog pustinjaka*. U tom djelu je upozorio da općeljudsko obrazovanje treba prethoditi specijalnom obrazovanju. Pisao je da obrazovanje djeteta treba početi od bližeg i poznatog prema daljem i nepoznatom. Također je pisao o demokratkom odgajanju čovjeka (Zaninović, 1988).

1781. godine je tiskan prvi dio njegovog romana *Linhart i Gertruda*. Pestalozzi je u romanu opisao pozitivne strane seljaka, ukazao na seosku aktivnost i iznio svoje poglede na moralnost i religiju. Maštao je o poboljšanju života seljaka i zanatlija jer je shvatio kako je težak njihov položaj. Posebno je isticao ideju povezivanja nastave sa proizvodnim radom (Zaninović, 1988).

1798. godine počinje voditi drugo sirotište u kojem je bilo 80 djece od pet do deset godina. Sirotište je doživljavalo uspjehe, broj djece je rastao, a posjećivali su ih brojni filozofi i pedagozi (Fröbel, Fiche i dr.) (Zaninović, 1988).

Pestalozzi je odgojni cilj podijelio na tri zadatka: odgoj glave – umni odgoj, odgoj srca – moralni odgoj, odgoj ruke – tjelesni i radni odgoj. Pestalozzi ne promatra dijete kao izolirano biće nego u njegovom odnosu prema bogu, društvu i staležu (Zaninović, 1988).

Radni odgoj je povezivao s moralnim odgojem koji treba započeti u obitelji i kasnije razvijati u školi. Smatrao je da se svako odgajanje i obrazovanje treba osnivati na promatranju i iskustvu. Naglašavao je i načelo sistematičnosti i pristupačnosti nastavne građe, načela trajnosti znanja vještina i navika, a naglašavao je i odgojnu ulogu nastave (Zaninović, 1988).

4.5. Novi pokreti i nove škole

Razredno-predmetno-satni sustav u školstvu postoji kao čvrsta pedagoška zamisao već oko 350 godina. Mnogi su pedagozi u vrijeme tih 350 godina povijesti razredno-predmetno-satnog sustava ponudili svoje pedagoške ideje za poboljšanje odgojno-obrazovnih procesa, odnosno za utemeljenje odgoja koji je bliži prirodi i potrebama djeteta (Matijević, 2001).

U prvoj polovici 20. stoljeća pojavljuju se razni pokreti i škole koje daju nove i djelotvornije ideje za odgoj i obrazovanje. Pojavili su se sustavi koji nude stil rada i života u neformalnim dječjim grupama i obitelji (Cousinet i Jena-plan). U želji da se olakša roditeljima i djeci pojavio se Bell-Lancasterov sustav (monitorski sustav), sustav slobodne grupe Rogera Cousineta i sustav individualizirane nastave Roberta Dottrensa. Pojavljuju se i sustavi koji nude originalne didaktičke sustave, npr.: projekt-metoda, Montessori-sustav, waldorfske škole i Freinetov pokret (Bognar i Matijević, 2005). Postoje i alternativne škole internatskog tipa, a to su internatske škole na selu u Njemačkoj i Summerhill (Matijević, 2001).

U ovom radu detaljnije će se opisati Montessori-sustav, Jena-plan i waldorfska škola.

Montessori škola

Maria Montessori (1870. - 1952.) se potpuno okrenula djetetu te razvila učenje i sustav sličan načelima radne škole i pedocentризmu kojega je zagovarala

Elleen Key. Prva iskustva je imala s intelektualno hendikepiranom djecom. S njima je radila posebnim metodama i materijalima i ubrzo je uvidjela da ta djeca dostižu „normalnu“ djecu. Zato se odlučila raditi s „normalnom“ djecom i uvjerila se u velik uspjeh. 1907. godine u Rimu je osnovala prvi dječji dom za predškolsku djecu, a 1912. je priredila upute za rad osnovne škole (Bognar i Matijević, 2005).

Montessori-sustav polazi od ideje slobodnog odgoja, a za takav odgoj treba osigurati odgovarajuću sredinu i materijale za djecu. Sredina treba biti uređena i namještena prema dječjim potrebama (Bognar i Matijević, 2005). Stolovi i stolci su slobodno raspoređeni u skupinama ili pojedinačno, a uza zid su složeni otvoreni ormari puni nastavnog materijala. Učionica je uređena dječjim radovima, crtežima i slikama, a na stolu pored prozora su posađene biljke (Matijević, 2001).

Svi materijali su uredno složeni, a od svake vrste materijala ima samo jedan komplet. Dok se jedno dijete koristi nekim materijalom, drugo, koje ga poželi, mora sačekati. Djeca sama biraju koje će materijale koristiti i koliko dugo. Učitelj mu ne nameće način rada i ne inzistira na ispravljanju pogrešaka. Očekuje se da dijete samo uoči pogreške (Bognar i Matijević, 2005).

Dosta se pozornosti posvećuje samostalnosti i samovrednovanju. Djeca sama pospremaju materijale, sama uređuju radno mjesto, rade u vrtu, hrane životinje, tj. stvaraju navike za samostalno izvršavanje obaveza (Bognar i Matijević, 2005).

U školama ne postoji plan i program, djeca ih sama stvaraju. Postignuti rezultati se ocjenjuju prema individualnim karakteristikama djeteta, a prilikom ocjenjivanja sudjeluje i samo dijete. U dokumentaciji za praćenje, osim ocjena, zabilježeni su i ciljevi koje dijete treba dostići (Matijević, 2001).

Rad u školama je podijeljen na dva dijela: slobodni rad i zajednička razredna nastava. Za vrijeme slobodnog rada učenici će samostalno ili u paru raditi s didaktičkim materijalima. Za vrijeme zajedničke razredne nastave učitelj će smisliti aktivnosti koje će se zajednički raditi, npr. sportske ili glazbene aktivnosti, posjet muzeju, izlet... (Matijević, 2001).

Montessori-škola je državna škola samo što su metode odgoja i učenja različita od ostalih državnih škola. Danas su Montessori-metode najraširenije u početnim razredima školovanja, ali u Italiji, Njemačkoj i Nizozemskoj djeluju i

srednje škole i instituti za osposobljavanje učitelja za rad u Montessori-školama (Matijević, 2001).

Jena-plan

Peter Petersen (1884.-1952.) osnivač je Jena-plana koji je prvi puta proveden 1924. godine. U školama koje rade po Jena-planu nastoji se stvoriti atmosfera kakva je i kod kuće. Ovakva škola zajedništvo postiže formiranjem grupa djece različite dobi (Bognar i Matijević, 2005).

Stjecanje znanja nije primaran cilj, ali se njemu pridaje veliko značenje. Dijete uči onoliko koliko je u njegovim mogućnostima. Djeca su svakodnevno usmjerena da istražuju u skladu sa svojim interesima. Obično u paru izaberu problem na kojem žele raditi, a pri istraživanju se koriste dokumentacijskim centrom, intervjuiraju roditelje ili posjećuju neku ustanovu (Bognar i Matijević, 2005).

Velika se pozornost posvećuje početku i završetku radnog tjedna tako što se priređuju svečanosti. Na početku tjedna okupe se roditelji, učenici i učitelji te se raspravlja o temama i projektima sljedećeg tjedna. Radni tjedan obično završava priopćavanjem rezultata radova, scenskom igrom, recitiranjem ili pjevanjem (Bognar i Matijević, 2005).

U školi se velika pažnja posvećuje igri jer se smatra da se dijete kroz igru prepusti fantaziji i kreativnosti. U prostorijama za boravak djeca imaju i poseban kutak za igru (Bognar i Matijević, 2005).

Velika se važnost pridaje i razgovoru. Naime, djeca trebaju naučiti iskazati svoje mišljenje i osjećaje, a isto tako, trebaju i naučiti slušati druge. Razgovor se odvija tako da djeca stolice formiraju u krug kako bi se stalno gledali licem u lice (za razliku od klasičnog rasporeda gdje djeca sjede jedan iza drugog) (Matijević, 2001).

Školski prostori su raspoređeni u nekoliko paviljona. Svaka skupina učenika (26-30) ima svoju razrednu prostoriju, a postoje i specijalizirane prostorije kao što su prostorije za prirodne znanosti, prostorije za strane jezike, kompjutorska soba, knjižnica, dvorana za svečanosti i sl. U školskom dvorištu postoje dvorana za sportske aktivnosti, parkovi za igru i ljetna učionica (Matijević, 2001).

Waldorfska škola

Prva waldorfska škola je osnovana u Stuttgartu 1919. godine, a osnovao ju je Rudolf Steiner (1861.-1925.). Waldorfske škole usmjeravaju nastavne sadržaje na duhovni razvoj učenika, stavljaju naglasak na nastavu umjetnosti i ručni rad, educiraju djecu iz različitih socijalnih sredina, organiziraju nastavu po epohama, naglašavaju važnost učenja stranih jezika i stjecanje znanja u izvornoj stvarnosti (Bognar i Matijević, 2005).

Veliku važnost pridaju euritmiji koja je spoj glazbe, govora, tjelesne vježbe i scenskog izraza. Smatra se da je euritmija sklad duha i tijela te da se može koristiti i u terapijske svrhe (Bognar i Matijević, 2005).

Ručni rad imaju učenici od prve do dvanaeste godine školovanja i u tom razdoblju učenici upoznaju niz praktičnih zanata koji su važni za svakodnevni život čovjeka (npr.: cijepanje drva, uzgoj bilja, kovanje, pletenje, tkanje, uvezivanje knjiga...) (Bognar i Matijević, 2005). Tako se u krugu škole mogu pronaći platenik za uzgoj bilja, pekarnica, mlin za mljevenje žita, umjetnički oblikovani komadi drva i ostale prostorije za rad i učenje (Matijević, 2001).

Waldorfska škola ima koncept nastave po epohama. To znači da se učenici bave nekim sadržajem određeno vrijeme dok ga ne završe, a zatim prelaze na druge sadržaje (Bognar i Matijević, 2005). To omogućuje učenicima da dobro upoznaju određene sadržaje te ih prouče s različitih stajališta. Također se stvara navika rada i ističe važnost da se jednom pokrenuti proces mora dovršiti. Smatra se da se kroz takav rad motivacija i koncentracija kod djeteta mogu održati 3-4 tjedna, a prilikom učenja novih sadržaja nema problema u ponavljanju i povezivanju starog i novog sadržaja (Matijević, 2001).

Waldorfska škola ima drugačiji odnos prema udžbenicima. Smatraju da je glavni izvor znanja izvorna stvarnost i zato nemaju obaveznih udžbenika. Udžbenike zamjenjuju učeničke bilježnice koje se popunjavaju crtežima i tekstom o onome što su vidjeli ili čuli tijekom školske godine (Bognar i Matijević, 2005).

U školama se ne koriste audiovizualni mediji jer se smatra da ti mediji ne mogu dočarati prirodu onakvu kakva ona doista jest. Od učenika se traži da uče na izvornim predmetima u prirodi. Nastava tako poprima znanstveni karakter, odnosno

karakter učenja otkrivanjem (Matijević, 2001).

Učenikovo napredovanje prati se i komentira na sastancima razreda uz prisutnost roditelja, a na kraju školske godine učitelj piše opširne izvještaje o učeniku. Škola je shvaćena kao zajednički rad učitelja i roditelja. Zna se dogoditi da učitelj bar jednom godišnje ode u dom učenika kako bi upoznao životne uvjete učenika i razgovarao s roditeljima (Bognar i Matijević, 2005).

Waldorfska škola ima status slobodne škole i traje 12 godina (8+4). Država nadgleda samo tehničko-sanitarne uvjete i financira rad škola u iznosu od 60 do 80%, a ostalo financiraju roditelji tako da plaćaju školarinu (Matijević, 2001).

Od svih navedenih pokreta i škola koje su nastale početkom 20. stoljeća, danas u Hrvatskoj djeluju samo Montessori i waldorfske osnovne škole i vrtići.

Djeluje jedna Montessori osnovna škola (Osnovna Montessori škola Barunice Dédée Vraniczany) i šest Montessori vrtića (Dječji vrtić Montessori i Dječji vrtić Srčko u Zagrebu, Dječji vrtić Sunčev sjaj – Nazaret u Đakovu, Dječji vrtić Cekin u Slavanskom Brodu te Dječji vrtić Mali cvijetak i Dječji vrtić Montessori dječja kuća u Splitu) (Hrvatsko Montessori Društvo, <http://www.hrmdrustvo.hr/index.html>).

U Hrvatskoj također djeluju dvije waldorfske škole (u Rijeci i Zagrebu) i pet waldorfskih vrtića (Waldorfski Dječji vrtić "Mala Vila" u Rijeci, Waldorfski Dječji vrtić "Iskrice" u Splitu, Waldorfski Dječji vrtić "Mala Vila" u Zagrebu, Waldorfski Dječji vrtić "Trnoražica" u Vinkovcima i Waldorfski Dječji vrtić "Neven" u Samoboru) (Središnji državni portal, <https://gov.hr/>).

4.6. Odgoj i obrazovanje u drugoj polovici 20. stoljeća

20. stoljeće su obilježili ratovi, unutrašnji konflikti i neredi koji su ostavili velik utjecaj na obrazovanje. Šezdesetih godina je nastupila tzv. "kriza obrazovanja". Ta je kriza potaknula razna istraživanja vezana za dijete i promijenila djelovanje suvremene škole (Vidulin-Orbanić, 2007).

Nakon razdoblja "krize obrazovanja", uslijedila je etapa poznata pod nazivima: reformska pedagogija, reformologija, nova pedagogija, kritička pedagogija i kognitivna pedagogija (Vidulin-Orbanić, 2007). Međutim, pedagoška revolucija se nije ostvarila preko noći. Pripremala se postepeno na osnovi najnaprednijih ideja pedagoške prošlosti i učenja Marksa i Engelsa o odgoju (Zaninović, 1988).

Nakon Drugog svjetskog rata počinje rad na reformi školstva uz sudjelovanje i pomoć UNESCO-a osnovanog 1945. u Londonu. Ta organizacija je povezivala države i intelektualne radnike, raspolagala velikim novčanim sredstvima te organizirala međunarodne susrete, konferencije i seminare u svrhu pružanja pomoći u provođenju reformi u pojedinim zemljama (Zaninović, 1988).

Nakon Drugog svjetskog rata otvaraju se nove visokoškolske institucije pri čemu raste i broj studenata u svijetu. U suvremenom svijetu u uvjetima sve bržeg razvitka znanosti i tehnike, intelektualni rad postaje temelj života svake zemlje, a suvremena proizvodnja zahtijeva veći broj stručnjaka različitih i novih profila. Također se javljaju i nova zanimanja koja povećavaju potrebu za visokim obrazovanjem. Visokoškolsko obrazovanje se poticalo stipendijama, a studentima je omogućen i rad uz studiranje (Zaninović, 1988).

Velike su se promjene dogodile i u obrazovanju nastavnika. Nastavnici se školuju u visokim školama, pedagoškim akademijama ili na fakultetima, a njihovo obrazovanje uključuje i praksu u obliku praktičnih radova u školama. U nekim zemljama uveden je pripravnički staž (Zaninović, 1988).

U dokumentu za međunarodno razumijevanje iz 1974. godine UNESCO navodi svrhe koje učenici trebaju ostvariti tijekom obrazovanja:

1. Poštivanje vlastite kulture i društva;
2. Zaštita osobnih interesa i interesa društva;
3. Povjerenje u sposobnost čovječanstva da shvati sredinu;
4. Poštivanje drugih kultura i običaja;
5. Poštivanje demokratskog procesa, nacionalnoga i međunarodnoga;
6. Pomoć onima koji trpe siromaštvo ili nepravdu.

(Vidulin-Orbanić, 2007)

Školovanje je napokon postalo pristupačno svoj djeci jer nisu postojale društvene nejednakosti. Obrazovanje je bilo opće, jedinstveno, za sve dostupno, suvremeno i otvoreno za nove izazove znanosti, tehnike, tehnologije i umjetnosti. Školski sustavi su omogućavali svakom djetetu da ostvari najviši stupanj obrazovanja u skladu sa svojim potrebama i mogućnostima. Školovanje (i studiranje) je bilo besplatno, iako je bilo u rukama države (Ajanović i Stevanović, 1997).

5. ODGOJ I OBRAZOVANJE DANAS

Život i rad u suvremenom društvu zahtijevaju nova znanja, vještine, sposobnosti, vrijednosti i stavove, tj. nove kompetencije pojedinca i zato Europska unija donosi dokument kojime mijenja pristup odgoju i obrazovanju. Ovim dokumentom stavlja se naglasak na razvijanje kompetencija učenika, a te kompetencije jesu:

1. komunikacija na materinskomu jeziku;
2. komunikacija na stranim jezicima;
3. matematička kompetencija i osnovne kompetencije u prirodoslovlju i tehnologiji;
4. digitalna kompetencija;
5. učiti kako učiti;
6. socijalna i građanska kompetencija;
7. inicijativnost i poduzetnost;
8. kulturna svijest i izražavanje.

(Nacionalni okvirni kurikulum, 2011)

Nacionalni okvirni kurikulum predstavlja osnovne sastavnice predškolskoga, općega obveznoga i srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj, uključujući odgoj i obrazovanje za djecu s posebnim odgojnoobrazovnim potrebama. To je dokument u kojemu su prikazani: vrijednosti, ciljevi, načela, sadržaj i opći ciljevi odgojno-obrazovnih područja, vrjednovanje učeničkih postignuća te vrjednovanje i samovrjednovanje ostvarivanja nacionalnoga kurikuluma (Nacionalni okvirni kurikulum, 2011).

Odgoj i obrazovanje utječu na čovjeka i zato je važno prepoznati i istaknuti vrijednosti i odgojno-obrazovne ciljeve koji podupiru odgojno-obrazovno djelovanje. Vrijednosti kojima Nacionalni okvirni kurikulum daje posebnu pozornost jesu: znanje, solidarnost, identitet te odgovornost, a odgojno-obrazovni ciljevi koje propisuje jesu:

1. osigurati sustavan način poučavanja učenika, poticati i unaprjeđivati njihov intelektualni, tjelesni, estetski, društveni, moralni i duhovni razvoj u skladu s njihovim sposobnostima i sklonostima;
2. razvijati svijest učenika o očuvanju materijalne i duhovne povijesno-kulturne baštine Republike Hrvatske i nacionalnoga identiteta;
3. promicati i razvijati svijest o hrvatskomu jeziku kao bitnomu čimbeniku hrvatskoga identiteta, sustavno njegovati hrvatski standardni (književni) jezik u svim područjima, ciklusima i svim razinama odgojno-obrazovnoga sustava;
4. odgajati i obrazovati učenike u skladu s općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima, ljudskim pravima te pravima djece, osposobiti ih za življenje u multikulturnom svijetu, za poštivanje različitosti i toleranciju te za aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskomu razvoju društva;
5. osigurati učenicima stjecanje temeljnih (općeobrazovnih) i strukovnih kompetencija, osposobiti ih za život i rad u promjenjivu društveno-kulturnomu kontekstu prema zahtjevima tržišnoga gospodarstva, suvremenih informacijsko-komunikacijskih tehnologija, znanstvenih spoznaja i dostignuća;
6. poticati i razvijati samostalnost, samopouzdanje, odgovornost i kreativnost u učenika;
7. osposobiti učenike za cjeloživotno učenje.

(Nacionalni okvirni kurikulum, 2011)

Potrebno je istaknuti da Nacionalni okvirni kurikulum pridonosi planiranju i organiziranju rada škola. Na temelju njega se donosi školski kurikulum. Ova kurikulumaska reforma stavlja učenika u središte odgojno-obrazovnog procesa, a da bi se taj proces uspješno realizirao potrebna je suradnja učitelja s obiteljima i lokalnim sredinama (Nacionalni okvirni kurikulum, 2011).

Nacionalni okvirni kurikulum (2011) propisuje odgojno-obrazovne razine u Republici Hrvatskoj, a one su:

1. predškolski odgoj i obrazovanje;
2. osnovnoškolsko opće obvezno obrazovanje;
3. srednjoškolsko obrazovanje.

Predškolski odgoj i obrazovanje

Rani i predškolski odgoj u Republici Hrvatskoj uređen je *Zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju*, a obuhvaća odgoj, obrazovanje i skrb o djeci predškolske dobi. Ostvaruje se programima odgoja, obrazovanja, zdravstvene zaštite, prehrane i socijalne skrbi za djecu od šest mjeseci do polaska u osnovnu školu (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, <https://mzo.hr/hr>).

Rani i predškolski odgoj čini početnu razinu odgojno-obrazovnog sustava i nije obavezan za svu djecu predškolske dobi. Podijeljen je na tri odgojno-obrazovna ciklusa:

1. od šest mjeseci do navršene prve godine djetetova života;
2. od navršene prve do navršene treće godine djetetova života;
3. od navršene treće godine djetetova života do polaska u osnovnu školu.

(Ministarstvo znanosti i obrazovanja, <https://mzo.hr/hr>)

Osnovnoškolsko opće obvezno obrazovanje

Osnovnoškolsko opće obvezno obrazovanje je doneseno u *Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi*. Odgoj i obrazovanje u školi se ostvaruje na temelju nacionalnog kurikuluma, nastavnih planova i programa i školskog kurikuluma, a ono može biti redovno (obavezno), umjetničko i obrazovanje odraslih (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, <https://mzo.hr/hr>).

Osnovnoškolski odgoj i obrazovanje počinje upisom u prvi razred osnovne škole i obavezno je za svu djecu. Traje od 6. do 15. godine života, a za učenike s višestrukim teškoćama u razvoju najdulje do 21. godine života. Osnovna škola traje

osam godina, a u njoj se stječu znanja i sposobnosti za nastavak obrazovanja (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, <https://mzo.hr/hr>).

Srednjoškolsko obrazovanje

Srednjoškolskim obrazovanjem svakome se, nakon završetka osnovnog školovanja, omogućava stjecanje kompetencija za uključivanje na tržište rada i nastavak obrazovanja na visokim učilištima. Ovisno o vrsti obrazovnog programa srednje škole mogu biti: gimnazije, strukovne škole i umjetničke škole (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, <https://mzo.hr/hr>).

Gimnazije pripremaju učenike za nastavak obrazovanja, strukovne škole osposobljavaju za uključivanje na tržište rada ili omogućuju nastavak obrazovanja, a umjetničke škole omogućuju stjecanje znanja, razvoj vještina, sposobnosti i kreativnosti u različitim umjetničkim područjima (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, <https://mzo.hr/hr>).

5.1. Informacijsko-komunikacijska tehnologija

Danas nije moguće obavljati visoke intelektualne poslove bez minimalnog poznavanja rada tehnike, tehnologije i proizvodnje. Tehnika je postala sastavni dio čovjekova života i u profesionalnom radu i domaćinstvu. Za uspješan profesionalni rad i udoban život kod kuće i u slobodnom vremenu, nužno je biti tehnički obrazovan (Milat, 2005).

Izum tiskarskog stroja može se smatrati i začetkom informacijsko-komunikacijskih tehnologija, no njen se istinski začetak veže uz otkrića telegrafa, telefona, filma, radija i televizije u prvoj polovici 20. stoljeća. Današnji oblik tehnologije nastaje nakon drugog svjetskog rata kada su početkom 1950-ih objavljene konstrukcije računalnih naprava. Informacijsko doba svoj puni zamah doživljava pojavom osobnih računala 80-ih godina 20. stoljeća i uspostavom globalne mreže (Bakić-Tomić i Dumančić, 2012).

Računala se u nastavi najčešće koriste u zajedničkoj učionici, za individualno učenje u školi ili kod kuće, a omogućila su približiti obrazovne sadržaje svakom korisniku. U početku su se učenicima na računalu prikazivale fotografije, crteži, tekst ili zvuk, a veliko značenje je imalo prikazivanje prirodnih i tehnoloških procesa kompjutorskom simulacijom (Mijatović, 1999).

U današnjem dobu informatike nužna je bolja opremljenost u školama. Učenici moraju biti upućeni u razvoj informatičke djelatnosti i moraju biti informatički spremni nakon školovanja. Danas se puno govori o programu *e-obrazovanja* koje je u nadležnosti Ministarstva znanosti, obrazovanja. Cilj ovog programa je provedba brojnih projekata vezanih za informacijsko unaprjeđenje kao što su :

1. aplikativna podrška poslovnim procesima u obrazovnim ustanovama;
2. primjena informacijske i komunikacijske tehnologije u nastavi;
3. uvođenje informatike kao obaveznog nastavnog predmeta u osnovne i srednje škole.

(Bakić-Tomić i Dumančić, 2012)

Danas se spominje sve veća važnost i potreba korištenja računala u nastavi, a ovo su neke prednosti:

1. obogaćuju pripremu nastave u nekim područjima
2. lakše analiziraju nastavni proces
3. pružaju mogućnost za cjeloživotno napredovanje i profesionalan razvoj jer nude tečajeve za učenje na daljinu
4. učitelji s lakoćom dolaze u kontakt s kolegama, mentorima, stručnim centrima te izvorima materijala
5. učitelji mogu imati kontakt s učenicima bez obzira na fizičku udaljenost
6. olakšavaju razmjenu informacija, ideja i iskustava kao i suradnju na projektima, razmjenu materijala i komunikaciju s kolegama i učenicima.

(Bakić-Tomić i Dumančić, 2012)

Mnogobrojne su pozitivne karakteristike korištenja tehnologije u nastavi kao što su raznolikost, zanimljivost, suvremenost, motiviranost, komunikativnost, preglednost, vraćanje i ponavljanje do potpunog razumijevanja i bolje pamćenje sadržaja. Bitno je da učitelj uvodi novu tehnologiju u nastavu koja uvelike može

doprinijeti tradiciionalnoj nastavi i tako izgraditi kvalitetnije i strukturiranije učenje (Bakić-Tomić i Dumančić, 2012).

6. ZAKLJUČAK

Različiti ekonomski, socijalni, društveni, tehnološki i ostali razlozi uvelike su utjecali na odgoj i obrazovanje kroz povijest. Iako su odgoj i obrazovanje uvijek bili prisutni, oni su se mijenjali jer su se mijenjale metode i načini poučavanja, stavovi ljudi, materijalni uvjeti, društveni odnosi i ostalo.

Prije su djeca bila odgajana u obitelji, a učila su razne kućanske ili poljoprivredne poslove. Školovali su se samo dječaci, a njihov odgoj je imao uglavnom fizički karakter. Dugi niz godina obrazovanje je bilo samo za povlaštene, odnosno bogate dok su niži slojevi, odnosno siromašni primali samo osnovno znanje za rad u tvornicama. Danas je obrazovanje opće, jedinstveno, suvremeno i svima dostupno. U početku su učitelji bili robovi, svećenici ili osobe koje imaju smisla za poučavanje, a danas se za učitelja mora imati određeni stupanj obrazovanja. U početku je nastava bila neorganizirana, bez ikakvih planova i programa, a s vremenom je nastava postajala organizirana u određeno vrijeme s određenim planovima i programima. Prije se u odgojno-obrazovnom procesu najmanje pozornosti pridavalo djetetu koji zapravo ima najbitniju ulogu. Trebalo je dugo vremena da se dijete stavi u središte odgojno-obrazovnog procesa i da se odgoj i obrazovanje prilagođavaju njegovim potrebama.

Promatrajući kako su se odgoj i obrazovanje razvijali kroz povijest, mogu se uočiti brojne pogreške i zablude koje su tada bile prihvaćene, a danas se smatraju nehumanim. Odgoj i obrazovanje se i danas razvijaju. Ljudi su u konstantnoj potrazi za kvalitetnijim i djelotvornijim rješenjima. Donose se reforme čiji je cilj što uspješniji odgoj i obrazovanje djece kako bi se ona razvila u samostalnu i kvalitetnu osobu.

LITERATURA

1. Ajanović, Dž., Stevanović, M. (1997). *Školska pedagogija*, Varaždinske Toplice: Tonimir.
2. Bakić-Tomić, Lj., Dumančić, M. (2012). *Odabrana poglavlja iz metodike nastave informatike*, Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Zagreb, sveučilišna skripta,
(http://haw.nsk.hr/arhiva/vol6/5161/43929/2co.ufzg.hr/metodika-inf-2-izdanje/UFSKRIPTA_LJBTMD-2.pdf). Pristupljeno 29. kolovoza 2018.
3. Bilić, V., Matijević, M., Opić, S. (2016). *Pedagogija za učitelje i nastavnike*, Zagreb: Školska knjiga.
4. Bognar, L., Matijević, M. (2005). *Didaktika*, Zagreb: Školska knjiga.
5. Bognar, L., Svalina, V. (2013). Glazba i glazbeno obrazovanje u starom i srednjem vijeku. *Napredak*, 154(1-2), 219-233,
(<https://hrcak.srce.hr/138794>). Pristupljeno 20. lipnja 2018.
6. Džinić, I. (2016). Utjeha filozofije i Pohvala ludosti: paradigmatički okvir kvalitete življenja. *Filozofska istraživanja*, 36(3), 439-449,
(<https://hrcak.srce.hr/179918>). Pristupljeno 20. kolovoza 2018.
7. Golubović, A. (2013). Aktualnost Rousseauovih promišljanja filozofije odgoja s posebnim osvrtom na moralni odgoj. *Acta Iadertina*, 10(1), 25-36,
(<https://hrcak.srce.hr/190111>). Pristupljeno 23. kolovoza 2018.
8. Gudjons, H. (1993). *Pedagogija*, Zagreb: Educa.
9. Hercigonja, Z. (2017). *Odabrane teme iz opće pedagogije*, Varaždin: Vlastita naklada autora,
(https://issuu.com/zoranhercigonja/docs/odabrane_teme_iz_op_e_pedagogije). Pristupljeno 16. lipnja 2018.
10. Hosni, I., Ninčević, M. (2017). Razvoj starorimskog sustava odgoja i obrazovanja. *Školski vjesnik*, 66(1), 43-61, (<https://hrcak.srce.hr/186827>). Pristupljeno 20. lipnja 2018.
11. Hrvatsko Montessori Društvo, (<http://www.hrmdrustvo.hr/index.html>). Pristupljeno 2. rujna 2018.
12. Jakopec, P. (2014). Promišljanje odgoja u Johna Lockeja. *Obnovljeni život*, 69(4), 509-521, (<https://hrcak.srce.hr/131303>). Pristupljeno 22. kolovoza 2018.

13. Jelavić, F. (1998). *Didaktika*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
14. Macut, I. (2018). Spor oko oprosta - 95 teza Martina Luthera. *Služba Božja*, 58(1), 5-18, (<https://hrcak.srce.hr/196125>). Pristupljeno 17. kolovoza 2018.
15. Malić, J., Mužić V. (1990). *Pedagogija*, Zagreb: Školska knjiga.
16. Matijević, M. (2001). *Alternativne škole*, Zagreb: Tipex.
17. Mijatović, A. (1999). *Osnove suvremene pedagogije*, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
18. Milat, J. (2005). *Pedagogija – teorija osposobljavanja*, Zagreb: Školska knjiga.
19. Ministarstvo znanosti i obrazovanja, (<https://mzo.hr/hr>). Pristupljeno 27. kolovoza 2018.
20. Nacionalni okvirni kurikulum (2011), (http://mzos.hr/datoteke/Nacionalni_okvirni_kurikulum.pdf). Pristupljeno 26. kolovoza 2018.
21. Senković, Z. (2011). Kantova teorija odgoja u etičkoj perspektivi. *Cris*, XIII(1), 135-144, (<https://hrcak.srce.hr/79796>). Pristupljeno 23. kolovoza 2018.
22. Središnji državni portal, (<https://gov.hr/>). Pristupljeno 2. rujna 2018.
23. Stevanović, M. (2002). *Pedagogija*, Varaždinske Toplice: Tonimir.
24. Vidulin-Orbanić, S. (2007). "Društvo koje uči": povijesno-društveni aspekti obrazovanja. *Metodički obzori*, 2(2007)1 (3), 57-71, (<https://hrcak.srce.hr/12621>). Pristupljeno 27. kolovoza 2018.
25. Vujčić, V. (2013). *Opća pedagogija*, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
26. Vukasović, A. (2001). *Pedagogija*, Zagreb: Hrvatski katolički zbor „MI“.
27. Zaninović, M. (1985). *Pedagoška hrestomatija*, Zagreb: Školska knjiga.
28. Zaninović, M. (1988). *Opća povijest pedagogije*, Zagreb: Školska knjiga.
29. Zorić, V. (2008). Sokratova dijaloška metoda. *Život i škola*, LIV(20), 27-40, (<https://hrcak.srce.hr/36894>). Pristupljeno 17. lipnja 2018.

IZJAVA

Ja, dolje potpisana, Lidija Baćanović, kandidatkinja za magistricu primarnog obrazovanja ovime izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojega rada te da se u njegovoj izradi nisam koristila drugim izvorima od onih navedenih u radu.

Studentica: _____